

RÉGI MAGYAR CSALÁDI ÉS IDŐNEVEZETEK.

Történet- és régiségtudomány nagy közönségnek kedves termékei olvastatnak, méltányoltatnak. Szók és nyelvvidomok fölötti értekezésnek, keves olvasója. Vagy azért, mert nyelvtani kérdésben, az egyébként észszerű meggyőződést igénylő közönség tekintélyvel is megelégszik: vagy mert az értekező, a könnyebb felfogatu tárgyas modort mellőzve, elvont okoskodást szeret közölni.

Pedig a nyelvtörténet végetlen, nagyrészt járatlan téerein meglepő, érdekes tárgyakkal találkozunk, melyek fényképei a hontörténetiek és régiségtaniak mellett is mulattatók lehetnek. Így az őseinknél divatozott családi nevek, idő, öltözet, fegyverzet nevei házi eszközökre, magán és nyilvános életre, vallásra stb. vonatkozó nevezetek ránk maradt nagy mennyiségét, kellőképen értelmezve és szerkesztve kegyeletes érzelmű magyar kedvelni és becsülni is tudná.

Nyelvtörténeti közlemények lehető mulatságos voltát kívánom bemutatni mai értekezésemmel „régi magyar családi és időnevezetekről.“ Mely szótári kivonat legyen serkentő ilyenmü tüzetesb vizsgálatok kezdésére, — a netán megkezdett — vagy be is fejezték eredményei közlésére.

I.

Családi nevezetek.

Familia.

1. *Nem.* „És siratják földnek nemi, és nemek magoknak, Dávid házának nemi magoknak.“ (Familiae et familiae seorsum, familiae domus David seorsum) Zachar. XII. 12. Bécsi C. „Azért mert

Dávidnak volna házából és neméből“ (de domo et familia David) Luk. II. 4. Münch. C.

2. *Család.* „A harmadik részlet kedég az ő életöknek, és családjuknak életire tartják vala.“ Teleki. C. 19. Kérem k. hogy az szolgabíró fogására k. köldjen oly embert, kinek családja nincs.“ 1555. 400 m. l. 162. „Nincsen proféta megutálván, hanem csak az ő hazájába az ő rokonai és családi között.“ Márk 6. Pesti.

3. *Csalárd.* „Ha az háznak csalárdját oda nem hittam volna.“ Tihanyi C. 314.

4. *Cseléd.* „Joseph lön az hiü és bölcs szolgál, kit az atya Isten az ő kis cselédének, az mi urunknak és asszonyunknak gondviselőül és táplálólul előttök járóvá tön.“ Telegdi Pred. III. 181.

Paterfamilias.

1. *Házi atya.* „Valahol a házi atyának kegyelmes malasztját lelendem.“ Rut. II. 2. Bécsi C.

2. *Házi ember* (homo rex) „Mennyeknek országa hasonlatik házi emberhez, ki akart szamot vetni ő szolgálival.“ Mát. 18. 23. Mün. C.

3. *Családos ember.* „Hasonlatos mennyeknek országa családos emberhez.“ Jordánszky C. 552.

4. *Csalárdos embör.* „Más példánk vagyon az egy embörrel, ki az csalárdos embörnek menyeközjébe bemene.“ Tih. C. 11.

5. *Cselédes ember.* „Hasonlatos a cselédes emberhez.“ Telegdi. III. 459.

6. *Házbíró ember.* „Hasonlatos az mennyeknek országa az házbíró emberhez.“ Mát. 20. 1. Sylvester.

Mas, vir.

Férfu, férfi. „Akar férfiu akar nemberi hivatlan bemenend királnak palotájába.“ Hester. 4. 11. Bé. C. „Ki tött embereket kezdetől fogván, férfiat és nemberiet töttö azokat.“ (masculum et foeminam fecit eos) Mát. 19. 4. Mü. C.

Foemina, mulier.

1. *Asszon.* Önállóság = domina. „Vimádjuk szen achszin Máriát.“ Sírbeszéd. „Szent Mária asszunt hívök.“ I. Endrekori ima. „A

más szolgáló lány kedég követi vala ő asszonyát“ Hest. 15. 7. Bé. c. (sequebatur dominam). „Angyaluknak asszuna, Patriarcháknak asszuna stb.“ Peer Codex. Loretói litánia. (Regina angelorum). Ide tartozik „Asszony anyám.“ (domina mater) kettős ragozással. „Éltemig való szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint szerelmes asszonyom anyámnak.“ 1596. Forgács Ferencz levele a pécsi püsp. könyvtárban. *Kis asszony* parva domina. „Kis asszonyom itt Lindván a kegyelmes Ur Istennek ajándékából jó egészségben vagyok.“ 1560. 400. m. l. 365.

Csak kivételkép találjuk „férjezett nő“ értelmében: „Mikoron ez asszon Urának ezt meg mondta volna.“ Virginia. Cod. „Te vagy áldott asszonyoknak közötté.“ Krakai Ábécze. Mint jelző „Asszon quae sexus distinguit, ut Asszon ember.“ Sylvester Gramm.

a) *Asszony ember.* „Egyszer három asszonyembert lele elöl.“ Virg. C. Sz. Fer. Élete. „Asszon ember ime fiu neked.“ (mulier ecce filius tuus) Gyöngyösi c. 15.

b) *Asszonyállat.* „Asszonyállat ime fiu neked.“ Tewrewk c. 15.

c) *Asszonyfeleség* = foemineum contubernium. „Mind ő asszony feleségével Készlával.“ Érdi c. 496.

d) *Asszonybarát* = amica. „Egybe hijja ő asszon barátit (amicas) és szomszédit (et vicinas)“ Luk. 15. 9. Münch. c.

e) *Asszonynép.* „Ogtalan asszun nép.“ I. Endrekori ima. Gyakrabban többesben = mulieres. „Valának kedég és ott sok asszonynépek (mulieres) messzöl.“ Mát. 27. 55. Mü. c. Egyetlen példa a Bécsi és Müncheneri codexben, egyebütt állandóan *nemberi*. „Valának kedég nemberiek és messzöl nézvén.“ Márk. 15. 40. Mü. c. „Meggmondották volt immár az asszony népek is.“ Telegdi Pred. III. 78.

Ide tartozik vissza helyzetü *gazda asszony* kettős ragozással. „Minden erekségi ház — — — és egyeb akarmi ligyen, gazdám asszonyé.“ 1549. Kis F. Végrendelete. R. M. Ny. E. II. 67.

2. *Nő, né.* Magánosan ritka. „Mire tötted e dolgot gonosz nő?“ Teleki. c. 210. *Agg* jelzővel „anus“ értelmében gyakor. „E meg rothadt földde lött agnő tratyu elesék.“ Teleki c. 147. „Mikoron az utszán menne egy agnő elöl találá.“ Érdi c. 644-a. Felhanguraggal: „Monda Julianus az bies bájos agnének.“ Érd. c. 429-b. Nevekhez ragatva nemkülönböztető. „Hogy innék királné asszonnyal.“ Hest. 7. 1. Bé. c. Kettős, és alhangu ragozással. „Ez level adassék Giczi Zsuzsánna asszonnak Szalai Kelemen Uramnének.“ 1550. 400. m. l. 70.

3. *Nemberi.* a) Jelző = foemineus, muliebris. „Nemberi gondolat alatt férfiu elmét viselvén“ (foemineae cogitationi masculinum animum inserens) Machab. 2. 7. Bé. c. „Hogy nemberi ékes öltözetet adna öneki.“ (mundum muliebrem) Hest. 2. 9. Bé. c.

b) = mulier. „Ime egy nemberi, ki vérrel hasal vala.“ ecce mulier) Máté. 9. 20. Mü. c.

Maritus.

1. *Férj.* „Meghala Elimelek Noeminek férje.“ Rut. 1. 3. Bé. c. „Engem kíván férnek adni.“ Nád. c. 409.

2. *Férifu.* „Ott az aran kapuba elődbe jö teneked atte férfiad.“ Teleki c. 29.

3. *Ur.* „Joseph Máriának ura. — De miért Joseph az hő ura igaz vóna.“ Jord. c. 472. „Az József kediglen az ü Ura.“ Sylvester.

Uxor.

1. *Fél.* „Az else felet vevén hő magának kimulék.“ uxore ducta) Máté 22. 25. Jord. cod. „Annakutánna vén felet magának orosz herczegnek leányát.“ Érd. c. 397.

2. *Feleség.* „Elméne — ő feleségével és ket fiaival.“ Rut. 1. 1. Bé. c. — *Feles* = páros, „Feles számu gerliczét“ = par turturum. Luk. 2. 24. Sylvester. Ebből *ség* képez *feles-séget*, societatem. „Azért van asszon feleség.“ mint főnebb említők; mely nem egyéb mint „asszon társ“ = uxor. „Mikoron az urfiu atyját anyját es asszon társát kérdené hol volnának.“ Érdi c. 514-a.

3. *Házás.* „Hogy ő neki adnája az ő léjányát Szent Margit Asszont házasul.“ Margit leg. „Kinek házasa Aglaes nevő.“ Teleki c. 92.

4. *Asszontárs* (l. főnebb *feleség* alatt).

5. *Hölgy* = Hermelus. „Ama szép fejér hölgyről írják; hogy ha mikor kergetői előtt szalad, ha sárra talál, reá nem megyen.“ Pázm. Pred. 770. Bőrét is így nevezik: „Aranyas kentes ki alá még hölgyet adok.“ — „Egy veres aranyas hölgy suba.“ 1539. R. M. Ny. Em. II. 34—35. Valamint a köznép ezen állatot *menyét asszonyinak*; úgy a feleséget, különösen Pázmán, átvitt értelményben asszony hölgynek mondja. „Sokszor intse asszony hölgyét ember.“ Kalauz 308. „Nem élhetett asszony-hölgye nélkül.“ u. a. 449. „Hogy puha ágyamban asszony-hölgyem mellett nyújtózzam.“ Pred. 106. *Hölgy* szóra magán, ily értelményben még nincs példám.

Szülék. „Meg hagyta te szüleidet.“ (parentes tuos) Rut. 2. 11. Bé. c.

Pater.

1. *Apa, oba, opa.* Kun-palócz-besenyő nevezet. Samu király kun fajzat, „pro sua pietate *oba* vocabatur.“ Anonym. 32. fej. Takson vezér alatt beköltözött besenyő Tomiz, vagy Tonuz oba (disznó apa) Anonym. 57. F. A szláv íróknál előforduló palócz vezérek: *Altun opa* (arany apa), *Jaroszlánop*, vagy *Haroszlán opa* (oroszlán apa), *Urusz-oba* (örs apa) nevei mutatják, hogy „apa“ fejedelmet is jelöle, s Samu király is nem éppen „pro pietate“ nevezteték *abának*.

Okmányokban is előfordul, mint férfi és helynév „Pristaldus Apa filius Chycha.“ 1067 Monumenta H. Hist. 6. 26. „Apa filius Sydemer — Apa comes.“ 1137. Cod. Dipl. II. 89. „Contulit etiam praedium nomine Apa.“ 1214. Cod. Dipl. III. 1. 158. A magyaroknál hajdan házi használatu: „Példát vehetünk az apró gyermekökökről, mikoron ki meg ehözék nem szégyenli kiájtani: apa atte kenyeret.“ Érdi c. 101-a. „Köszönetemet szolgálatomat írom mint bizodalmas jó apámnak.“ 1561. R. M. Ny. E. III. 37. „Az mostoha uram apámnak nevi, ki ennekem édes apám helyett volt, Jerse Márton.“ 1571. R. M. Ny. E. II. 226. „Otthon mind egészségben hagyta, mind apámat s mind egyebeket.“ 1551. 400. m. l. 79. Találjuk *atya* helyett is: „Kéri vala az léján apját, hogy neki adná feleségül.“ Pesti 161 Fab. 216. l. „Azt mondjátok, hogy ha az ti atyátok idejében voltatok volna, nem löttetek volna társ a próféták vérében; de tinnen magatok bizonyosságot tesztek róla, hogy ti is azonok fiai vagytok, kik megölték a prófétákat; teljesítétek meg ti is az *apátok* mértékét.“ Máté. 23, 30—33. Pesti.

A harmad személyi birtok *ap-ja*, *ap-jok*; a többi rag apához járul.

2. *Atya.* Magyaránál általános használatú. Példa a „Mi atyánk“ minden emléinkben. „De ki legyen neki atyja, azut nem tudhatjuk.“ Königsbergi töredék 7-ik sor. Ragozása, mint *apdé*.

3. *Ise, öse, ős.* „Mennyi milostben terömteve eleve miv isémüküt Ádámot — quanta gratia dominus deus gratificaverat primum adam patrem nostrum.“ Sírbeszéd. „Hallvan az Kalastrombéli fejedelem, ottan mind az fraterekkel kimenének eleiben az ő szent *ösejöknek* (R. sz. Antal) testének.“ Érdi c. 312-b. „Vala Diós Győrben

egy magabíró porkoláb, kinek Imre vala neve. Mikoron ugyan ottogyan való Kalastrombeli *őseket* nagy erőssen háborgatná.“ Erd. c. 633-a.

Mater.

1. *Anya*. Magyar és rokonainál általános. „Musja, eteti, imleti ugy hogy anya szilüttét.“ Königsb. Tör. 5—6 sor. „Kezde az anyja réjá feddeni.“ Pesti 80. Fab. 123. l. Ragozása mint *apáé*.

2. *Szüle, szile*. „Az, en atyámfia, és hugom, és szilém“ (mater mea est) Máte 12. 50. Pesti. „Az, en atyámfia, és en hugom, és en anyám.“ Mü. c. „Ennek hagyta az en anyám, hogy megörizzen engemet; inkább kell ennekem szilémnek engednem, hogy semmint teneked.“ Pesti 49. Fab. 81. lapon.

Avus.

1. *Ős*. „Josias a faragványokat, kiket Ámon ö atyja avagy Manasses ö ősi szerzett vala, ki vette.“ Sofonias I. prol. Bé. c. „Ösödnek nevén László lön neved“ (nomine avi dictus Ladislaus) Peer c. 311. „Avus ős, avus meus *ösöm*.“ Sylv. Gram. 67. „Sokakat a jámbor szülék és ösök szentségeért megment.“ (propter parentes avösque). Pázm. Pred. 28.

2. *Szüleatya*, — *apa*. (genitoris pater). Miképen az hatalmasságod boldog emlékezetű atyja, szüleatya athname levele által minket oltalmába vött.“ 1576. Erdél. é. a P. „Ha az emberek közönségesen a szülcapjokkal élhetnének, mi szép dolog volna.“ Mikes l. 234. l.

3. *Nagyapa*. „Nagyapja volt Bethlen Miklósnak Bethlen Farkas.“ Bethlen Mik. öné. I. 145.

Proavus.

1. *Dédős*. „Atyja volt Chusi, (ösö) Godolias, dédösö Amasias.“ (patrem habuit Chusi, avum godoliam, proavum Amasiam). Sofonias I. prol. Bé. c. Eléfordul mint személynév is. „Isti sunt de alio genere udvornicorum, Kylien, et caeteri fratres sui Bondu, Dedus, Zegen.“ 1211. M. 6. 122.

2. *Szüleatya*. „Maradékim tanulják meg — ha gonosz találja, hogy az a legősebb jószágok, és legbizonyosabb jutalmok a világtól, atyjok, nagy- és szüleatyjokról maradt reájok.“ Beth. M. öné. I. 145.

Atavus.

Harmadős. „Dédősö Amasias, harmadősö Ezechias“ (atavum Ezechiam). Sofonias I. prol. Bé. c.

Majores.

1. *Öregbek.* „Sofonias próféta ö öregbinek dicsőséges neméből nemzetett.“ Sofonias. I. prol. Bé. c.

2. *Elők.* „Emlékezzönk régiekről Szittyiaból kijöttekről, magyaroknak eleikről.“ Régi Dal. „A mi atyánktul és eleynktül reánk szállott Nagy-Kállay házunkat.“ 1556. R. M. Ny. E. II. 121.

3. *Ös.* „Keresték az örököt Oroszkán, ki nekik östül maradt, atyjoktul és anyjoktul.“ 1560. R. M. Ny. E. II. 162. „Azok az szablyák östül maradtanak.“ 1574. Erd. és a P. 144. „Píulát csinálván ösitöl keresett szép értékibül, elnyeli.“ Pázm. Pr. 233.

Avia.

1. *Ike, ik, ük.* „Szent Anna asszon Krisztusnak ikeje.“ Kazinczy c. 39. l. „Te naponkéd az ikömnek tisztötöt téssz.“ (kitörülve, s más kéz által : *nagyanyámnak*) Kaz. c. 54. „Mit gondolhatunk nagyobb méltóságot, es tisztességet istentül adatni, mint hogy istenszilő magzatnak atyja és anyja lenni és istennek ösi iki neveztetni.“ Érdi. c. 438-a. „Monda a gyermek Jézus, mely vala az ö bódog ükének képének ülébe.“ Teleki c.

2. *Szüleanya* (genitorismater). „A szüle anya közönségesebb az asszonyok között, mert hamarébb lehetnek házasok. Ha tizenhárom esztendős korában a léány férjhez megyen, a mint nem ritka, tizennégyben egy léánya lehet, — tizenhárom esztendő mulva férjnek adja, — annak tizennégyben egy léánya lesz, mind így számlálva egy asszonyt negyvenkét esztendős korában szüle anyának nevezhetik.“ Mikes lev. 234.

3. *Nagy anya.* „Kiknek nagy anyjok lön az Szent Emerencia.“ Kaz. c. 46. „Üenneköm nagy anyám.“ Kaz. c. 51.

Proles, genus, generatio, haeres, successor.

1. *Szilött.* „Imleti ughyugy anya szilöttét“ Königsb. Tör. 6. sor.

2. *Fi.* „Meggzólojtá ötet, fiam Erzséböt hova mégy?“ Érdi. c. 639.

3. *Magzat*. Sajátlag = semen. „Ábrahámnak és ő magzatjának örökké.“ Luk. 1. Mü. c. „Ábrahámnak és az ő magvának mindörökké“ Pesti. „Ö gyümölcsüket feldrel elveszessed, és ü nekik magzatokath embereknek fiai közül.“ Keszthelyi c. 29. l. (semen eorum 20-ik Zsoltár). Jelöl még *filíust*. „Ha valaki meghalván nem valland magzatot“ (filium) Mát. 22. 24. Mü. c. — És *haerest*: „Látván ő fiát mondának önközöttök: Ez a magzat (haeres), jövetek öljük meg ötet.“ Máté 21. 38. Mü. c.

4. *Maradék*. „Áldott ur, ki nem szenvedte, hogy meg ne fogyatkoznék te nemednek maradéka.“ (Successor familiae tuae). Rut. 4. 14. Bé. c. Hajdan férfinév. „In predio osman habet Ecclesia servos tres Morodek et alios.“ 1082. cod. Dipl. I. 457. „Viginti porcos cum pastoribus Agus Maradec.“ 1137. cod. Dipl. II. 92.

5. *Nemzet*. „Tartozik megadni megholta után, és avagy lelkeért költeni, avagy nemzetinek megfizetni.“ Érdi. c. 612-a.

6. *Szilemér*. „Oh jáspis kégyonak szileméri, kijelentette meg tinektek elfutnotok az jöendő harag előtt.“ Érdi. c. 349-a.

Puer, infans, lactens.

1. *Gyermek*. „A gyermek kedég nő vala.“ (puer autem crescebat) Luk. 1. 80. Mü. c. „Vigada a gyermek ő méhében“ (infans) Luk. 1. 41. Mü. c.

2. *Gyermekded*. „Gyermekdedeknek és emőknek szájokból töltel dicséretet“ (ex ore infantium et lactentium) Mát. 21. 16. Mü. c.

3. *Gyermekcse*. „Tejszopó gyermekcséknek szájából vettél dicséretet.“ 8. Zs. Keszth. c. 33. „Csecsszopóknak szájából.“ Sylv. Mát. 21. 16.

4. *Csecsemő*. „Az csecsemő gyermeket imádjátok-e?“ Debr. c. 339.

Filius.

Fi, fiu. „Hugy szüz léán fiot szülhessen.“ Königsb. Tör. 2-ik sor. „Ime fogsz méhedben és szülsz fiat.“ Luk. 1. Mü. c. „Ki hiszen fiuba, valja az örök életet;“ „Nem tehet fiu valamit ő tölö.“ Ján. 5. 19. Mü. c. Kicsinyítve csak a Mü. c.-ben „Fialim“ = filioli. Ján. 3. Magasb ranguak fiai czimeztetnek is.

2. *Urfiu*. „Ez szent urfiu sziletésnek aranyas innepe.“ Érdi c. 33-b.

3. *Kis ur.* „Az te nagyságod egészségét asszonyommal és kis urammal egyetemben szívöm szerint kívánnám hallani.“ 1560. 400 m. l. 369.

Filia, puella.

1. *Léány, lány, lyány.* Hajdan, ma is, férfinév. „In villa Kopul habet Ecclesia Jobagy nomine Lean.“ 1082. cod. D. I. 456. Kassai *filius*-nak, *fiány*-nak értelmezi, úgyhogy *léánzó* mintegy *fián-ozó* = filium pariens. De e nézet régi emlékekkel nem támogatható. „In Bodoch prima meta incipit a Cutfew, — inde ad *Leanscum*“ (léánszöm) 1193. Cod. Dipl. II. 286. „Inde vadit ad *Leankeo*.“ 1243. Cod. Dip. IV. 1. 291. Super metam lapideam *Leanhatar* vocatam 1265. C. Dipl. IV. 3. 291. „Contulit villam *Leand* sitam iuxta fluvium Goron 1265. C. D. IV. 3. 282.

A régiéknél gyakoribb *léán, lány.*

a) *puella* „Leve szüz léánnak“ Kön. Tör. 4—5 sor. „Kereslessenek királynak szüz léányok.“ (puellae virgines). Hest. 2. 2. Bé. c. „Jól megnézzék a drágalátos lányokat és a szüzeket.“ (puellas et virgines) Hest. 2. 3. Bé. c.

b) *Filia.* „En lyánom, jobb hogy ő lyánival menj ki aratnod.“ Rut. 2. 22. Bé. c. „Ha azért Krisztusnak léjánya vagy.“ Debreczeni c. 255.

c) Nőmjelző. „Meg nem holt az leányifju (puella), hanem aloszik.“ Mát. 9. 24. Sylvester. Kicsinyítve *léánca*. „Az te léáncaid az férfui tulajdonságot ne tudják.“ Virginia c. 138.

2. *Léánzó, liánzó.* „Vala Spoletomnak várasában egy igen szép természetű léjanzó.“ Debr. c. 249. Szinte nőmjelző. „Csicseri Mihálnak maradtott négy gyermeke mikort ez világból kimulott, kettei férfiu, és kettei liánzó.“ 1556. R. M. Ny. Eml. II. 20. „Sok léánzó szizek (filiae) gyétének kazdagságokat.“ Péld. 10. Érdi. c. 272-a.

Frater soror in genere.

1. *Atya anya szülött.* „O szerelmes atyám anyám szillettei, ves-sétök réa szivetöket, lelkötöket.“ Érdi c. 536-a.

2. *Egy.* „Zólyominak felesége egy vala az meg holt gróffal.“ Kermény. önél. O. 246.

3. *Testvér* szó ujkeletkeztü. Veszprémi István. „Medicorum biographiája“ II Centuriájában 1486. évről keltezett ily írott levelet közöl: *Édes Testvérem!* stb. Említék utána Katona, Virág B., Hor-

váth István és Döbrentei, a nélkül, hogy hiteles voltát tagadni merték volna. Ma bátran kimondhatjuk, hogy koholmány. Mert 1) Levélirő a 16-ik században és előtte. „Köszönettel és szolgálata ajálásával“ kezdé levelét, ily alakú czímezésre példa nincs. 2) Testvér, csak a 17-ik század másod felében születék, az eddig vizsgált emlékekben, „atyafi“ ily helyettesét nem lelem. Van ugyan ily szóalak, de saját érteményü. „Méltán és igazán egy test-vérnek mondatik az emberré lett Isten az ő szent anyjával, ki azon fiunak anyja, melynek apja az Atya Isten.“ Pázm. Pred. 1256 l.

Idő folytán az „atyafi“ szót, mely csak egy nőmet látszék jelölni, általános érteményben, *egy testvér* helyettesíté. különösen Erdélyben. „Az mint mondták, az *egy testvér* nénjének leányát tartotta feleségül, pápista ember lévén.“ Kemény Ján. Öné. 455. l. „Kazimir — pápai dispensatióból ugyan — — *egy testvér* bátyjának feleségét vötte vala el,“ Kem. Ján. 493 l. „Lázár Annával *egy testvér* volt Bethlen Gábor és István édes anyjok.“ Bethlen Miklós öné. I. 148.

Később *testvér* jelzőkép „atyafi“ előtt: „Torda Zsigmondnak vannak *testvér* atyjafiai, s így defectus itt nincsen.“ Bethl. Mik. I. 514. „(Kain) atyafi lévén *testvér* atyjafiát ölte meg.“ Páter. Szabó István Pred. III. 97. (1746). Így *testvér néne*. Rövidüléskor két tagból az utóbbi marad el; s lön *testvér* = frater vel soror.

Az említett *egy* mellől, mint utóbbi, a többször idézett *testvér* marada el. Nem is leljük azt, *testvér* kelte előtt. „Kinek az édes anyja és az királynak is édes anyja *egyek* voltak.“ Kem. Ján. öné. 493. „Kemény Anna az én nagyanyám, és Kemény Kata, a Bethlen Farkas, Gergely, Elek anyja apával *egyek* voltak.“ Beth. Mik. öné. I. 441.

Frater.

1. *Atyafiu*. „Hogy ha mely atyafiu meghaland.“ Márk 12. 19. Mü. c. Kétféle ragozása; vagy *atya* különféle birtokraggal, *fiu* csak harmadszemélyivel, s szám és viszonyraggal, pl. „Mondjátok ti atyátokfiainak.“ Osé 2. 1. Bé. c. S ezt ma is gyakorolja. Vagy „atya“ és „fiu“ különféle birtokraggal, s az utóbbi szám és viszonyraggal. „Megjelentöm az te nevedet Uristen az én atyámfiainnak.“ Horvát c. 25.

2. *Ösfi*. „Kit megtartnak mind ez mai napiglan az ő szent szerzetében való jámbor ösfiak.“ Érdi. c. 632.

3. *Atyaszülött.* „O szerelmes atyámsziletti.“ Érd. c. 340-a.

4. *Öcse.* I. alább.

Soror.

1. *Hug.* „Az szizesség angyaloknak huga.“ Tih. c. 2. „E ke-serves anya felemelteték a földről az ő hugaitól.“ Nádor. c. 344. „Többet használ műnekünk a mű együgyő alázatosságunk, hogynem mint a mű hughtársinknak kívánatos felmagasztalása.“ Teleki c. 138.

2. *Anyaszülött.* „Példa minekünk e két anyaszülöttek Mártha és Mária.“ Érd. c. 422-b.

3. *Néne.* I. alább.

Frater major natu, patruus.

Bátya. „Az szilék siratják vala leányokat, bátyjai öcsöket“ Tih. c. 304. „Hugom nincsen, mire nevezsz engem bátyádnak?“ Teleki c. 104.

Jelöl még *patruus*-t: „Ester meg vallá neki, hogy ő bátyja volna“ (quod esset patruus suus) Hest. 8. 1. Bé. c.

Soror major natu, matertera.

Néne a) soror in genere. „Csak egy házas nényével maradt vala meg az ő atyjának jószágában.“ Érd. c. 191-a. „Csak önnön maga marada egy házas hugával az atyai örökségben.“ Debreczeni c. 113. b) soror major natu. „Babilla Juliána, Victoria Aurea és Adorján, mely gyermökske ő nényei szerelmejért anyját és nényét követé.“ Nád. c. 459. c) *matertera.* „Meggondolja vala szent Margit asszon, Szent Erzsébet asszonnak az ő barátjának és szerelmes nényének szentséges életét.“ Marg. leg.

Frater, soror minor natu, ex fratre nepos.

Öcse a) frater in genere. „Nem csak azokat nevezi fratereknek azaz ücseknek és hugoknak az irás, a kik egyek és egy méhbe fe-kütnenek.“ Telegdi. Préd. III. 206. „Kik az evangelista urunk öcseinek és hugainak nevez.“ Telegdi Pred. III. 207. b) frater vel soror minor natu. „Mihál öcsém imádá ötet, es monda ennekem, bátya imádjad a mű istenünknek képét.“ Teleki. c. 217. „Illyésházi Gáspár Szécsi Máriának öcscsét tartja vala feleségül.“ Kemény. J. önel. X. 368. Okmányokban mint férfinév. „Hi sunt vinitores, filii Hysou, Fegueres, cum filio suo, Wche et frater eius.“ 1211.

Monum. 6. 108. c) soror minor natu. „Állonak vala kedég Jézus kereszténél ü anyja, és ü anyjának öccsei.“ Jan. 19. 25. Döbrentei c. Bátya, néne, öcse ragozása, mint *apáé*. d) ex fratre nepos. „Cardinalis István urnak unokája vagy öccse. „István cardinalis ur az ő bátyja.“ Sz. Dam. Élete. 70.

Hug soror minor natu. „Elválasztatik a hug az ő hugától, a néne az ő nénjétől.“ Teleki. c. 266. Hajdan *Kug*. „Dederunt V. pedissequas ad lavanda vestimenta altarium, quarum nomina sunt hec: Cug etc. 1221. Mon. 6. 173.

Nepos.

1. *Unoka, vonoka*. „Kinek unokája, ki ez könyövel megfogattattott Jeroboámnak ő kezdetének tételét követvén.“ Osé. 2 prol. Bé. c. „Maradékoknak, vonokáknak, avagy örökösöknek gyömölcsét nem követék.“ Teleki. c. 17. Előfordul mint férfinév. „In villa Udorj isti sunt ioubagiones: Wnoca etc. 1211. Mon. 6. 109.

2. *Arany*. „Ha azért dicseködni akar szent Anna asszon ő nemzetségéből, igazán teheti és binnél kil. Ha ki ezeket be nem venné nagyobbat lélünk tekintse meg atya mindenható uristennek jogjára ilő *aranyját*.“ Érdi c. 440-a. „Válaszjátok mindnyájan asszonyul anyául és ótalmul dicsösséges szent Anna asszont — kinek miatta nem csak öneki lésztek kedvében, de mind az ő *arany*-jának Ur Jézus Krisztusnak, mind az ő szerelmes leányának asszonyunk sziz Máriának nagy kedvet tésztek.“ Érdi. c. 441-a.

Cognatus, consanguineus.

1. *Atyafi*. „Nem csak azokat, kik egy méhben fekütnenek, hanem az atyafi gyermekeket (consobrinos) és egyeb távulban való atyafiakat is.“ Telegdi Pred. III. 206. „Meg is bizonyította kegyelmed előtt azt, hogy annak az fölyöl meg nevezett Jáger Farkasnak ő volna közelb való atyjafia.“ 1587. R. M. Ny. E. II. 323.

2. *Közel*. „Ruthot es venedd kell ki a megholtnak felesége, hogy feltámaszjad te közelednek nevét ő örökletében.“ Rut. 4. 5. Bé. c. „Akarák szent Margit asszont meglátni miképpen ő közelöket.“ Marg. leg.

3. *Rokon*. „Vala kedég Elimeleh férfinak vérént való rokona (consanguineus) Rut. 2. 1. Bé. c. „Ime te rokonod (cognata tua) meg-

fordolt.“ Rut. 1. 15. Bé. c. „Ö és ki álnalkodott, és ő ménden rokona“ (cognatio ejus). Hest. 16. 18. Bé. c.

4. *Rokonság.* „Ki vala Elimelehnek rokonságából.“ Rut. 2. 3. Bé. c. „Ime Erzséböt asszon es az te rokonságod (cognata tua) fogadott fiat az ő vénségébe.“ Tihanyi. c. 289.

5. *Vér.* „Ki kellne az jószágból menni, es megengedni az vérnek jószágát.“ Érd. c. 297-a. „Zsigmond felesége az ü gyerme-kivel egyetemben vér a jószágba. 1573. R. M. Ny. E. II. 237.

Affines, compater.

1. *Svógor* = affinis. „Zelomir az okáért a Dalmatiai fejedelem segítséget kére az ő svógoritól.“ Heltai Chr. 38-b.

2. *Vő, völegén* sponsus. „Elveszem titöletek a vőnek szavát és a menynek szavát“ (vocem sponsi et sponsae) Baruch 2. 23. Bé. c. „Minem sirhatnak a vőnek fiai (filii sponsi) miglen velek vagyon az vő.“ Máté 9. 15. Mü. c. „Nemde bejtelhetnek-e az menyekzőnek ő fiai, miglen hő velök vagyon a völegén?“ Jord. c. 607. „Bela terminatur ab occidente parte Zekeres, Ronhel, Veuhatar.“ 1158. Cod. Dipl. II. 150.

3. *Meny, menyasszony* sponsa, nurus. „Minden lélek avagy Krisztusnak menyé, avagy ördögnek törvéntörője.“ Érsekujv. c. 226-a. „Felkele hogy ő hazájába menne öket menyével“ (nuru) Rut. 1. 6. Bé. c. „Ki menének a völegénnek és a menyasszonnak eleibe.“ Mát. 25. 1. Mü. c. Előfordul „jegyes“ jelzővel is. „Kicsoda volt ez menyekzőben való áldott völegény es jegyes meny?“ Érd. c. 74-a.

4. *Sü levir.* „Sü levir, levir meus *süem.*“ Sylv. Gramm. 68.

5. *Ángy* glos. „Kérem kegyelmedet, mint szerelmes asszonyomat ángyomat.“ 1578. R. M. Ny. E. II. 253.

6. *Kom, koma, komé.* „Vala öneki egy égen kiseded léánzó magzatja, kit ada egy komájának.“ Érdi. c. „Az egyik ugyan keresztkomja Bogdán vajdának.“ Erd. és a P. 135. „A komékkal fogadtassa fel, hogy a gyermek ellene áll az ördögnek és e világnak.“ Pázm. Kalauz. 587.

II.

Időnevezetek.

Idő, mint némi kiindulási pontra visszatérő, arab ^sعيد *id* „rediens ad aliquem, eum visitans.“ — ezen alapérteménynek hatféle jelentésben felel meg.

1. Egyáltalán *tempus*. „Ó méltó szent keresztfa ajánlom en te-neked magamot ma és időnek méndenkorán.“ Peer c. 178. „Bódogok, kik itilletet őriznek, es minden idén igazat tesznek“ (faciunt iustitiam in omni tempore) 105. Zs. 3. v. Döbr. c. 174.

2. *Seculum*. „Erektől fogva és az időknék előtte“ (ab initio et ante secula) Péld. 8. Horváth c.

3. *Annus*. Ötven üdöd még nincs, és Ábraámat láttad.“ Ján. 8. Döbrentei c. 314. A sémiben is *idő* évet jelent: „Het idő változik rajtad“ (septem tempora mutabuntur super te) Dán. 4. 22. Bé. c.

4. *Aetas*. „Isten inkább nézi embernek szivét, elméjét, honnem mint ideit.“ Érdi c. 200-a.

5. *Dies*. „Az dolgot kit mivelkedtél ő ideikbe, régen valo idekbe“ (in diebus eorum, in diebus antiquis) 43. Zs. Keszth. c. 130. „Hogy en lakozzam urnak házában ideimnek minden hosszúságában.“ (in longitudinem dierum) 22. Zs. Battyányi c. 27.

6. *Hora*. „Kiméne hatod es kilenczed időkoron.“ Mát. 20. Mü. c. Nagy pénteken hatod idő koron.“ Nád. c. 240. Napnak első ideétől fogva az Conventnek ebédének ideiglen.“ Margit. leg.

Század.

Idő, kor, örök, özön. Időt lásd fönebb.

1. *Kor*. „Kezdetül fogva és koroknak előtte terömtettem, es az jövődő korig meg nem szönöm.“ (ab initio et ante secula creata sum, et usque in futurum seculum non desinam) Eccli. 24. Czech c.

Nevezetes e szó eltérő ragozása a régieknél. „Azért hogy nem hittel en égéimnek, melyek beteljesednek ő ideje *korán*“ (quae implebuntur in tempore suo) Luk. 1. 20. Mü. c. „Nem lehet sok gondokban vétket megtávoztatni valamikorba.“ Horv. c. 224. „Az időtől fogva a mi *korban* meggyontál volt. Horv. c. 238. „Hogy minden *koron* tisztaságban öjegyese meg maradján.“ Debr. c. 512. „Tisztül mi *kort* adá Heder bék szancsáknak.“ Tinódi. Szeg. Vesz. „Sok

árus fő török akkort megöleték.“ Tinódi u. o. *Mikorontan* alá jött volna megfogák.“ 1552. R. M. Ny. E. II. 99. Ma a végrag elmarad, mint a Bécsi Codex keltekor. „Es mikor tölök az Egyiptomiak öket kivették volna.“ (ejecissent) Judit. 5. 11. „Kire nem ment te gonoszszágod méndenkor.“ Naum 3. 19.

2. *Örök.* „Légyen urnak neve áldott öröktől fogván és örökiglen“ (a seculo et usque in seculum) Dán. 2. 20. Bé. C.

Ragozása többféle. Távoltító *öl.* „Kik igazságra tanejtandnak monnal csillagok örökkől való örökségben.“ (in perpetuas acternitates) Dán. 12. 3. Bé. c. Később „örök-öl örök-ig“-ből lön „örökön örökké“ (a seculo in seculum) „Dicsőség urunk teneked legyen örökkön örökké.“ Batty. c. 105.

3. *Özön.* „Isten kedég mi királyunk meg özön előtt.“ (ante secula) 73. Zs. 12. v. Döbr. c. 123. „Ur ezenik (in aeternum) országl es erekől erekké.“ Keszth. c. 39.

Év, Esztendő.

Év. 1. Annus. „Ez véghagyást kedég mondom erősöltet istentől, ki négy száz harmincz év után törvénynyé lött.“ Galat. 3. 7. Döbr. c. 369. „És bocsaíta megölni ménden gyermekeket, kik valának betleembe két évtől fogván valokot.“ (a bimatu) Mát. 2. 16. Döbr. c. 278.

2. *Aevum, ezred.* „Miképen azért az hatvan esztendő vén emberben mind erő, mind ifjuságnak zsirja elfogyatkozik, azonképen vagyon dolga és folyása ez mastani hatod évi időnek, miképen jól látjok ime minden országlak töretnék.“ Érd. c. 40-b.

3. *Aetas.* „Jézus nem akara hertelen neveködni öreg embernek éve szerént, sem miként Ádámot és Évát teremté, de lassanlassan.“ Érdi c. 56-a. „Hogy immár nem gyermekségnek évében, avagy idejében, de megért vénségnek mivelkedetében láttatnéjék állani.“ Érsekujv. c. 17-b.

Év hangzatot igazolja a régi írásmód. „Atya, fiu soha szentléleknél kil nem voltanak, es az égy szent lélek mindkettének lelke; hogy kedég mind egy éviék (eewyek unius aetatis) légyenek“ stb. Érdi c. 116-a.

Latin hasonlata *aevum*, melylyel nem csak *kort*, hanem különösen későbbi írók *esztendőt* is jelölnek: „Erat bonus, simplex, — tam se, quam suas facultates Deo dicasse responderunt; unde post

pauca *aeva* factum est, quod omnia sua in morte, fabricae templi B. Mariae reliquit.“ Franciscus Dux Andriensis de S. Richardo. 1451.

Alapértéme nye *öv* cingulus, mozgalmi kör miatt; mint latin *annus* és *annulus*. Ezt látszik igazolni a Heltainál fönmaradt *tív*. „Egynihánszor csak harmad *üvre* szállattanak egyszer haza.“ Chron. 181-b. Egyébként *év* és *öv* *v* nélkül is leletik. „Ime asszonember, kít vérhas tart vala tizenkettöd *étől* fogván.“ Máté 9. Döbr. c. 389. „Az en ingöm alatt szöringöt viselök, és a mazzag *őért* vas lánczot viselök enrajtam.“ Teleki c. 190.

Különös, hogy az idézett három példától megválva, *évet* állandóan nem sark — hanem sorszám előzi meg, s hogy az életkor *évi*, nem *éves*-sel jelöltetik. Példákat ad a Döbrentei, Peer, Nádor, Debreczeni, Teleki, Tewrewk, Érdi codex, Heltai, Ali budai basa levele, s a mai használat. „És ez özvegy vala, nyolczvan *negyed* évig.“ Luk. 2. 37. Döbr. c. 278. „Ki enne ideig, azaz kilenczven *hatod* évig pálmafának levelével fedezettett vala.“ Peer. c. 91. „Az ü szizességöknek vigaságára *harmad* évig való szabadságot adna.“ Nádor c. 456. „Mikoron volna immár *harmad* évi léánzó.“ Debreczeni c. 500. „Miképen e szent Anna asszon fogada, és szüle, és az ő léányát emteté, feltartá, és *harmad* éven a templombe bejelenté (praesentavit). Teleki c. 35. „Akoron valo nagy keserőségedért, mikoron az édes szép Jézust tizenkettöd évi korában elvesztetted vala.“ Tewrewk c. 138. „Az *harmad* évi birót Kántor Andrást házához vitte, ott szolgáltatja.“ 1582. Ali Passa Kollonicshez. A pécsi püspöki könyvtár eredetijéből.

Mai használat: „Édös anyja adta első évvében. — A Tisza mellett még most is így beszéllenek: „Ez a bor harmadik, — avagy kurtábban, — ez a bor harmad évi,‘ azaz harmadik esztendei.“ Dugonics. Jolánka I. 84.

*Eszten*ő ösztét ebből: *eszten*, hic ipse, iste és *idő* annus = mára fordulat évköze = ezenidő. „Eszten,‘ és „eszten ez,‘ *nap* előtt. Vagy hetinap (pl. vasárnap) külön neve előtt nyolczadot, heti időközt jelöl. „Ö armad eszten napra (három hét mulva) alá jü — — ök szájából allották, hogy ő armad esztennapra alá jü.“ 1550. R. M. Ny. E. II. 69. „Hir ez, hogy Dervis bég eszten ez napon (ma egy hete mult) indult fel Budára.“ 1550. 400. m. I. 73. „Az napja ez jüendő keddhez esztennap“ (keddhez egy hét) 1553. R. M. Ny. E. II. 103. (Lásd alább a heteknél.)

Esztendő jelöl

1. időt általán. „Ezenképen — kell menni vigan tökéletes szeretetnek hajójára, mikoron vagyon alkolmas ideje, avagy esztendéje.“ Érs. c. 172-c. „Külemb-külemb időben, avagy esztendőben és külemb-külemb módon hittam embereket szent szerzetre.“ Érs. c. 172-d.

2. *Évet*. „Mikoron idveziténk harmincz három esztendei vala.“ Érs. c. 10-a. „Mikort volt tizenncz esztendei.“ Érs. c. 154-d.

Szekellő esztendő = bissextilis. „Ha vasárnap esik hetfőre kell halasztani, bátor szekellő esztendő legyen is, azt híjjuk diákól bissextilisnek.“ Lányi c. 102.

Mint *esztén nap* hetet, úgy *esztendő ez nap* évet jelöl. „Esztendő ez husvét napján hozdad nekem ez helyre Krisztusnak szent testét.“ Nád. c. 666. „Betelvén esztendő az nap.“ Nád. c. 667. „Esztendő ez napig sokan ezek közzül, kik jelen vannak, meg rothadnak.“ Pázm. Pred. 1210.

Évszakok.

1. *Kikelet, tavasz* = ver. „Kikeletre úgy rakatom meg, hogy itélet napjáig el nem dil sem romol.“ 1557. 400. m. l. 265. „Im kikeletre, mikor az idő kinyilik, emberemet bocsátom oda.“ 1574. Erd. és a P. 140. „Megvénhedik a föld, elveszti szépségét, de ujúl ha éri kikelet idejét.“ Zrinyi VII. 43.

Tavasz, többnyire *idő* kíséretében. „Áll vala Jézusnak keresztfája alatt az ü szent anyja sziz Mária az tavaszidőben.“ Nagyszombati c. I. 113. „Tavaszidő vala, mikoron egy férfit“ stb. Pesti 185. Fabula. Sylvester magán is használja: „Quisquis tandem ille fuit, qui mensibus apud nos nomina imposuit, poterat id ab anni partibus commodius facere; — sic dicere poteramus Tél elő, Tél más, Tél harmad hó, Tavasz elő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó.“ Gramm. 25.

2. *Nyár* = aestas, *ban*-nal ragozzák: „Az várasnak barmi nyárba ebbe szoktak vala delölni“ Tih. c. 187.

3. *Tél* = hyems, *ben* raggal. „Lésznek nyárba és telbe.“ Zach. 14. Bé. c. „Imádkozzatok pedig, hogy ne legyen futástok télben.“ Pázm. Pr. 1152. Mindkettő *szaká*-val társítva, folyamatot, tartamot jelöl. „Miképen kell az uj istoriákat bevenni, nyaratszaka kik esnek.“ Lányi c. 225. „Egész teletszaka mind táborba nyomotottanak vala.“ Heltai Chro. 142-b.

4. *Ősz* = autumnus *vel* raggal. „Löttem miként ki szőlőszedetnek fürtöcskeit gyűjti ősszel.“ Micha. 7. 1. Bécsi c. „Jolleheth hogy en üsszel is el akarom vala vennie.“ 1557. 400 m. l. 218. Jelzőkép: „Őszi kereszt evangelium“ Döbr. c. 411.

Taval = múlt, távul. „Mindenben az tavalyi végzés szerint cselekesznek.“ 1571. *Erd.* és a *Porta.* 24.

Hónapok.

Hó, hajdan *luna* érteményü; erre mutat *havas* = lunaticus. „Polemius királ kéré hogy jöne hozjá, mert égy havas léánya volna, és vigasztaná meg.“ Érdi. c. 507-b. „Uram könyörülj az en fiamon mert havas.“ Mát. 17. 14. Sylv. (*Quia lunaticus est*). Később = *mensis*. Hogy *nix*-től különüljön, változatlan *o*-val. „Hóban ne számláltassék.“ (in mensibus) Döbr. c. Job. 3. 6. „Kit vöt vala hazasságra annak előtte csak tizennégy hóval.“ Nádor c. 557. „Fiat fogadott és most hatod hóba jár.“ Telegdi Pred. III. 176. „E jeles esztendőnek XII-d. hovában.“ Hester 13. 6. Bé. c. „Az jöendő szerdán vagy on az en hómnak napja.“ 1552. R. M. Ny. E. II. 273. „Emlekezhetik ti kegyelmetek az mi szolgálatunkról mindenképpen, hogy az mi hók immáran bekezelget.“ 1544. R. M. Ny. E. II. 54.

Hó- nap = lunae circuitus, hó fordulta, lefolyta. „És ez hatod hó nap ő neki, ki hivattatik meddőnek.“ Luk. I. 36. Mü. c. Mit Sylvester etymologicus viszketegből állit: „Non erat forte ineptum et vocabuli *hó* rationem mutare, si modo id usus (apud quem est et ius et norma loquendi) nobis permitteret; ac cum reliquis nationibus, quae omnes fere a lunae cursu mensum denominant, dicere *hold-nap*, et non *hó-nap*, aut ut imperiti loquuntur *holnap*.“ Gramm. 24. írási és kimondási tekintetben a nyelvtényekkel nem egyezhető. *Hónapot* találunk *mensis*-re állandóan: „Három hónapokban.“ (per tres menses) Judit 16. 24. Bé. c. „Három esztendőben és hat hónapokban.“ Jud. 8. 4. Bé. c. Kazinczi is téved jegyzetében: „Söt a hó-nap hibásan mondva, csak azért, hogy a mensistől megkülönböztethessék a *cras*.“ u. o. Mert régi nyelvelmékekben *holnap*, *honnap*, = *hollati*, *holvali* (crastinus) nap, s *holval* magán is = mane, s *holtakelve*, vagy „más reggelre kelve“ = *cras* mint alábbi idézetek bizonyítják.

Hónevezetet ötfélét említek. 1. Régi latin *Januarius*, *Februarius* stb. a müncheni codex naptárában, s több codexekben.

2. Egyházi nevezetek, a 15-d. század végén és 16-d. elején, a Peer, Debreczeni, Teleki, Tihanyi, Érdi, codexben, melyek új keletkezetről Sylvester: „Mensium, quibus nunc utimur, vocabula subjungere nolui, propterea quod haec rebus non respondent; quae manifestum est nuper esse conficta ab homine nescio quo. Suspikor tamen aut monachorum, aut sacrificulorum esse inventum.“ Gramm. 23. Példakép ezeket említi: Bűjt elő hó, Bűjt más hó (Februarius, Martius), Pünköst hava, Iván hava, Karácson hava. 24—25 l.

Ezen újabb kelt valódiságáról meggyőz e nevezetek különféle, ingatagsága, mely szerint Augustus és October előbbi (mai időben utóbbi) szentről mondaték, s a szent név bővitve leletik; meggyőznek új, közhasználatba nem jöhetett egyetlen nevezetek. Példák:

1. *Januarius*. Bódogasszonhó. „Lén eredeti (a kánai menyegzőről szól) Bódog asszon hónap nyolczad napján.“ Érdi c. 124-a.

2. *Februarius*. Bőjt elő hó. „Ez mai szent innepnek epistolája meg vagyon irván szent Péter apostol felmagasztaltatásának innep napján Bejt előben.“ Érd. c. 430-a. Ez cathedra S. Petri Antiochiae, Üszögös szent Péter Február 22-én. *Gyertyaszentelő hónap* is nevezeték. „Krisztushoz méne szent Dorottya gyertya szentelő hónap hatod napján.“ Érd. c. 222-a. Ma is azon napon esik.

3. *Martius*. Bőjt más hó. „(Lön Jézus ünnepélyes bevonulása Jerusálembe) Bejt más hónap huszad napján, azaz verág vasárnapon.“ Érd. c. 103-a.

4. *Aprilis*. Szent György, vagy Szent György mártir hava. „Lén Szent Gyergy havának tizenötöd napján.“ Érd. c. 108-b. „Szent Gyergy mártir havának első napján.“ Érd. c. 172-b.

5. *Majus*. Pünköst hó. „Lén kedég ez mai szent evangeliomnak eredeti Pünköst hónap hatod napján.“ Érd. c. 601-a.

6. *Junius*. Sz. Iván hava. „Felvevék onnan (Sz. Antal testét) Szen Iván havának harmad napján.“ Érd. c. 458-a.

7. *Julius*. Sz. Jakab hava. „Megholt vala kedég ez szent Elek szent Jakab havának tizenhatod napján.“ Peer c. 34. Ma 17-én innepeljük; 25-én pedig Sz. Jakab napját. Sylvester *Hevhó*-nak nevezi Gramm. 27.

8. *Augustus*. Kis asszony hó. „Az ő (Sz. Anna) szentségös lelke az ő testéből kimene küs asszon havának előtte heted nappal, bizonyába a hetnek kedd napján, mely mastan vagyon Sz. Jakab

apostolnak ő vonokájának másod napján“ (Julius 26-án). Teleki c. 57. „Erzsébet asszon kis asszon hóba fogada, kis asszon hava kegyék bet elő hóhoz hatod hó.“ Tih. c. Februárhoz Augustus hatod hó bármely irányban, Augustus tehát ma is a következő hó szűz Mária születése innepéről neveztetik (September 8-án). Hajdan a megelőző hóéről Sz. Jakab hava (Julius 25-én). „Azon Szent Jakab havának ötöd napján élyen csodálatos példazattal, ki természetnek fellelte vagyon ő nagy hatalmasságát nagy hideg hónap esésével akará megmutatni.“ (Havi bódog asszony Aug. 5-én) Érdi c. Ugyan itt *Hevhó* nevezetet is leljük. „Az ő szent neve hasonlattatik az hev hóhoz (mensis), mondatik Augustnak, mert e hóval ugyan meggyuladnak nagy hevségnek miatta.“ Érdi. c. 516-a.

9. *September* ma Sz. Mihál hava az, Érdi codexben *Kisasszony hava* „A szélvészről és hajócskáról valo evangeliomnak kezdetében *Kisasszony* haának huszonkilenced napján.“ Érdi. c. 127-a. E codexhen Sz. Mihál hava a következő.

10. *October* ma Mindszenthava. Hajdan Sz. Mihál hava. „Ő áldott lelkét Istennek adá (Sz. Bruno) Szent Mihál havának hatod napján.“ (October 6-án Sz. Bruno innepe). Érd. c. 582-a.

11. *November*. Mindszent és Sz. András hava azon egy codexben. „Mindszent havának tizennegyed, azaz Szent Bereczk Confessornak másod napján“ (13-a Novembris S. Britii Ep. c.) Érdi c. 632. „Kéré még, hogy asszonyunk máriának az templomba felmenésének innepét szörzené, hadná, és parancsolná illeni, es tisztösséggel szolgálni mind egész anyaszentegyházban, mind esztendőnkéd Sz. András hónap huszod napján“ (21-a Novembris Praesentatio B. M. V.) Érd. c. 648-b.

2. *December*. Karácson hava. „Elnyugovék kegyig urban Szent Pál Karácson havának tized napján.“ Debreczeni c. 116. „Ez evangeliomnak (János követküldése Jézushoz) lén eredeti Karácson hónap tizenharmad napján.“ Érd. c. 106-b.

13. *Sylvester* ezeket javasla: *Január Föhó*, *Febr. Fagyhó*, *Mart. Fűhegy*, *Apr. Kinyiló hó*, *Máj. Elő gyümölcsü hó*, *Jun. Kaszáló hó*, *Jul. Hevhó*, vagy *Arató hó*, *Aug. Szőlőérlelő hó*, *Sept. Szőlőszedő hó*, *Octob. Borvető hó*, *Novemb. Borlátó hó*, *Decem. Vigan lakó hó*.

Ugyan ő ajálá ezeket is: „Télelő, Télmás, Télharmad hó, Tavaszelő, Tavasz másod, Tavasz harmad hó“ stb. Melyeket nyelvtűjtők néhány évtized előtt igy utánozák: Télelő, Télhó, Télutó stb.

Végre a sorozatos nevezet is Sylvesteré: Első hó, másod, harmad, negyed hó stb. „Et haec addidi, ugymond, non quo novus vellem haberi auctor, sed ut ostenderem quid nostri in appellationibus mensium poterant sequi.“ Gramm. 25. 28. 29. 1.

44. Az állatkör jegyei szerénti elnevezések Rajniséi: *Január* Vizöntő hava, *Febr.* Halak hava, *Mart.* Kos hava stb. Naptárainkban jó ideig divatosak, közhasználatba nem mehettek.

Hetek.

Eleink a hét napi idő közt 1) *het* szóval jelölék, mely midőn különösen tartamot, folyamot fejez ki, *szaká*-val ragozik. „Semmit nem érvén sok hetetszaka az isteni látásnak nézésétől.“ Virg. c. 143. „Ezt a jó szándékot kell hetedszaka sokszor ujítani.“ Pázm. Pred. 461. I-vel életkorra. „A fia meghala, egy héti alig vala.“ Beth. Mik. onél. I. 385.

2) *Eszten* jelzővel átalán *nap*- vagy külön napnevezetek előtt. „Ott egész eszten napig temetetlen hagyák.“ Érdi c. 412-b. A *septimana* jelentést más párhuzamos szövegek igazolják: „Holott hetednapik isteni dicsérettel megmaradván“ Tihanyi c. „Ott isteni dicsérettel tarták heted napig“ Nád. c. „Erősen parancsolja, hogy ez jövő vasárnapra gyűlést hirdessek, azaz eszten vasárnapra.“ Völcssei Bálint Sopron vármegyei szolgabíró 1576. „Mikoron egy péntek napon ágyában fekönnék, állapék meg előtte egy magas termető nagy szép vén ember; — — harmad eszten péntökön esmeg neki jelenék.“ Érd. c. 446-b.

Jegyzet. *Ez*+*ten* származat bővebb igazolásul, tekintsük röviden *ton*, *ten* rag nyelvtudósink által még nem közlött nyelvtörténeti állapotát. *Ton*, *ten* gyorsítást, nyomatot tartalmaz, s idő-, igemutató és minőségi nevekhez ragad.

Időnevek. *E*-*ten* per noctem. „Ott szolgálja vala ur Jézust Krisztust mind étén étszaka.“ Érdi. c. 390-a. Mikoron Mátyás király étén étszaka ekképen veszedet volna.“ Heltai chr. 175-a. „Erre virradnak; étén estig söt holtig ebben mulatnak.“ Faludi. Nemes Urfi. 40.

Tege = múlt idő; *tege*-*ten* nuper. *Ma* hodie, *maitan* statim, continuo. (Lásd alább).

Igenevek. „A fia mondon mondja vala neki, hogy ne veszödnék azon.“ Pesti XXX Fab. 60. „Kegyelmed levelét mihelön jutott, ottan

küldtön küldtük az póstán.“ 1557. 400. m. l. 232. „Az emberi természet multon múlik fogyatkozton fogyatkozik.“ Telegdi Pred. III. „Igy hulla sok Török, és szaladton szalad.“ Zrinyi IX. 101. „Tudván hogy senki sem ölte meg, minthogy maga az, és élten él.“ Faludi Téli É. 219.

Mutató, minősítőnevek. Ez-ten, mint főnebb. Ily-e-ten, oly-a-tan talis. „Ilyetenek azoknak istenek.“ Baruch 6. 15. Bé. c. „Hagyjátok az apródokat en hozjám jöni, mert olyatanoké mennyeknek országa.“ Mát. 19. 14. Mü. c.

Kitünőbb hetek az évben 1) Ádvent, 2) Menyekzős, ma farsanghetek. Érdi c. 3) Negyvenlő, quadragesimalis, vagy böjthetek. „Minden negyvenlő bejtben három astinenciát tött vízzel.“ Érd. c. 637-a. E hetek külön nevei: Csonka hét. Döbr. c. 493. Másod hét. Döbr. c. 305. Harmad hét. Döbr. c. 307. Gusalyütő hét. Döbr. c. 309. Siket hét. Döbr. c. 312. E nevezet közös a szlávokkal *nedelja gluha* vagy *gluhna*. Virághét. Döbr. c. 314. Nagyhét. Döbr. c. 315.

Napok.

Nap, nop 1) sol „Világosságba és napba fordéjtaték.“ (In lucem solemque conversus est) Hest. 10. 6. Bé. c. 2) diés. „Ki nopun emdöl“ — „birságnop jutva.“ Sírbeszéd és ima. *Nop* hangzat gyakori. „Noponként áldonk tégedet.“ Keszth. c. 72. „Ez elmúlt nopokba.“ 1546. 400. m. l. 32. Ez level költ Galaczon Szent András nopján 1549. R. M. Ny. E. III. 8. Ragozzák 1) *on*-nal „Ki nopun.“ 2) *ban*-nal, és birtokragosan. „Nemde tizenket idő vagy-e napjában.“ (Nonne duodecim sunt horae diei?) Ján. 11. 9. Mün. c. 3) *vál*-lal „Ha ki nappal jár nem serszik meg.“ (Siquis ambulaverit in die non offenditur) Ján. 11. Mün. c. 4) *i*-vel, midőn jelző, különösen életkorra, mai *os* helyett. „Midőn Jézus harmincz esztendős, és tizenhárom napi volna.“ P. Szabó. Pred. I. 51. Hónap is: „Lévén ő akkor tizenöt esztendős három holnapi, én pedig huszonöt esztendős hét holnapi.“ Beth. Mik. I. 363. Régen kezdék *dies* magyar nevét *sol*-étől különíteni, és pedig *nappal*, *napest* szókkal.

Nappal. „Éffelikor hogy volna, oly nagy fényesség szállá meg az egész hegyet, hogy azt hinnék, hogy nappal volna.“ Érd. c. 674-a.

Napest. „Így ekképen, nagy csodálatosságnak jegyére, olymint fél napestig függé.“ Teleki. c. 100. Külön váltan s kettős rago-

zással is, *mind* = totus után. „Mit állotok itt hian ménd e napot estég.“ (Quid hic statis tota die otiosi?) Mát. 20. 6. Mű. c. „Ménd napot estég annépek imádsága betellessédvén.“ (Per totam diem oratione populorum completa.) Judit 6. 16. Bé. c.

A hét napjai. 1. *vasárnap, vosárnap, vosárnak dominica.* Ösztét ebből *vásár* forum, és *nap.* Törökben is *bazar günü* = vásár napja; hajdan ekkor tartatának a sokadalmak. „Sokadalmokat is szörze, és az vasárnapról elvévén, a szombatra rendelé.“ Heltai. Chr. 37-b. A németek a sokadalmat maig, a mise alkalmával tartástól, *Messe*-nek nevezik. „Ez level költ Szenderő városában vosárnak 1558. R. M. Ny. Em. III. 28.

Külön vasárnapi nevezetek: Advent négy vasárnapja.

„Karácson közt való vasárnap.“ Döbr. c. 277.

„Vizkereszt octavája közt való vasárnap — Vizkereszt octavájába való vasárnap — Vizkeresztnek innepe között való vasárnap.“ Érdi c. 122-b.

„Első, másod, harmad, negyed menyekzős vasárnap.“ Érdi c. 73-a, 76-a, 79-a, 84-a, 127-a. Dominica 1, 2, 3, 4-a post Epiphaniam. „Kilenczben hagyó vasárnap.“ Érd. c. 87-b. „Kilencz hagyó vasárnap.“ Lányi c. 70. „Kilenczbe hagyó elő Vasárnap“ Döbr. c. 302. Dominica Septuagesimae. A sz. István társulat naptár írója, nem tartá helyesnek a „kilenczet“, s *hetvened vasárnap* kitévelt használja. Igazoljuk alkalmilag az ősrégi magyar elnevezést.

A keresztények, husvét méltó üdlésére magokat minden üdöben böjttel készíték. A böjt mennyisége és módja az egyházak bevett szokása, s égalji fekvése szerint különböző vala. Egyiptomban, és Palaestinában husvét előtt 9 hét, mely Dominica Septuagesimae-n kezdődik ¹⁾. Ezt fejezi ki a magyar „kilenczben hagyó.“ A keleti egyház többi hívei 8 hétig tartózkodának hustól (Sexagesima) 7 hétig turó és tojástól (Quinquagesima) ²⁾. Abban azonban többnyire megegyeznek, hogy ezen böjtnek legalább negyven napinak kell lennie. De hat hétből (42 nap) a vasárnapokat, melyeken böjtlönnünk

¹⁾ Abstinencia diverse in diversis regionibus servatur. In Aegypto et Palaestina novem septimanis ante Pascha jejunant“ Aeneas Parisiensis Episc. Contra Graecos. Anno 868.

²⁾ I. Miklós pápa a francia püspökökhöz írt levelében 867. évben: „Carpunt etiam, quod octo hebdomadibus ante Pascha a carnium, et septem hebdomadibus a casei et ovorum esu more ipsorum non abstineamus.“

nem illik, kivevén marad 36 nap, melyhez a 7-ik hét szerdájától kezdve 4 nap adatván, teljesül a szám, mint ez a római egyházban szokás ¹⁾. A milanói egyház, Ambrosius idejétől fogva, Quadragesima vasárnap utáni Hétfőn kezdi a böjtöt. Mások vasárnapon kívül még egy vagy két nap nem böjtölvén, hogy a 40 szám beteljék, 8 vagy 9 héttel előbb kezdék ²⁾.

„*Kilenczbehagyó más vasárnap.*“ Döbr. c. Dominica Sexagesimae. „Fassang, vagy Farsang vasárnap“ Érd. c. 96-a 134-a. Tegledi Pred.

I. Dominica Quinquagesimae. Érdi és Lányi codexekben a Sexagesima „hetben hagyó vasárnap.“ Érd. c. 92-a, 131-b. a Quinquagesima „hathagyó.“ „Hathagyó után, és hushagyó után.“ Lányi c. 107.

Következnek a „hushagyati“ napok vasárnaptól szerdáig. „Mikoron szinte hushagyatban Esztergom felé a Dunán jöttek volna.“ Helt. Chr. 117-a.

A böjti vasárnapok : Elő, másod, harmad vasárnap; „Laetare negyed gusalütő vasárnap“ Döbr. c. 309. „Siket ötöd vasárnap“ Döbr. c. 312. Dominica de Passione; a szlávoknál *nedelja gluha v. gluhna* hasonérteményű. „Fekete vasárnap“ a 18-ik század első feléből való. Lásd P. Szabó István Pred. I. 122. l. „Virágvasárnap“ Döbr. c. 314. Dom. palmarum.

Hétfő, hétfő. „Husvét hétfőn epistola apostolok cselekedésében X.“ Döbr. c. 319. Diem lunae vocamus *hétfü*, quod initium sit hebdomadae.“ Sylv. Gramm. 25.

Kedd. „Husvét kedden epistola apostolok mivelkedetiben XIII. Döbr. c.

Szerda, szereda. Eléfordul mint férfinév. „Isti sunt vinitores: Elysey filius Zereda.“ 1211. Monum. 6. 110. lap. és 1237. Cod. Diplom. IV. 1. 79. lapon.

¹⁾ „Omnes consentiunt, jejunium paschale quadraginta dierum esse oportere; sed quidam jejunant sex integris septimanis si Dominicos dies excipias, et quatuor diebus hebdomadae septimae, sicut Ecclesia romana et totus Occidens.“ Ratramus contra Graecos. Libr. 4. cap. 4. Anno 868.

²⁾ „Alii nec in Sabbatis, nec in Dominicis jejunant; alii etiam diebus jovis non abstinent, et octo vel novem septimanas conjungunt, ut quadraginta dierum numerum impleant.“ Ratram, az idézett helyen.

Különös szerda a mai „hamvazó.“ Hajdan 1) *Böjtfő szerda.* Döbr. c. 302.

A Pray codexben *Caput jejunii.* „Feria quarta in capite ieiunii discalceent se fratres ad processionem.“ Még a 16-ik században is közhasználatu. „Még az kilenczhagyótól fogva böjtfő szeredáik, ha valami három leczkés idnep esik hétköz napra.“ Lányi c. 108. „Költ Kanizsán böjt fee szerdán 1557. 400 m. l. 238. 2) *Hushagyó szerda.* „Im húshagyó szerdán reá küldett egy falumra Tabra, mind eldulatta őket.“ 1560. 400 m. l. 363.

Csőtörtök, csetertek, csetörtök. „Epistola nagy cseterteken.“ Döbr. c. 315. A *Festum ascensionis D.* egyszerüen „áldozó“. „Áldozó napján epistola Apostolok dolga. Cap. első.“ Döbr. c. 337. „Quoddam praedium quod vulgo dicitur Cheturtuchiel (csetörtökkel) 1206. Cod. Dipl. III. 2. 465.

Péntek. „Habakuk proféta pénteki veternyére.“ Döbr. c. 251. „Holdus filius Kemend cum fratre Ruca et filio Pentuc.“ 1211. Monum. 6. 112.

Szombat. „Néki kell az vecseryét mondani bátor az negyed vasárnap szombatján essék is.“ Lányi c. 30. Férfinév. „Joubagiones sunt de genere Mot — et isti sunt nepotes : Pousa filius Sombot.“ 1211. Monum. 6. 112. Nő név *Szombatka.* „Haec sunt nomina ancillarum Zumbotca cum filia Tapa et Crispina.“ 1221. Monum. 6. 173. A Pray codexben a nagyheti szombat két nevezetére találunk : „(campanae) dimittentur usque ad missam magni sabbati.“ — „Ordo in sancto Sabbato.“ Végre megemlítendő, hogy Nagyszombat városa hajdan Szombathely vala : „Cum in comitatu Posoniensi locus, qui Zombathel dicitur, hospitibus congregandis aptissimus videatur — — eodem iure censeantur, quo cives Albenses.“ 1238. Cod. Dipl. IV. 1. 132.

Nap részei.

Hol = diluculum, mane. Magán nem leljük; ragozva *holval, hollal, holva*, jelent 1) *mane*, diluculum. „Hasonlatos mennyeknek országa családós emberhez, ki hollal élészter (primo mane) kimene miveseket fogadni hü szelőében.“ Jordánszki cod. 552. „Estig siralm lakozik, és holvalra vigaság.“ 29. Zsolt. Döbr. c. 61. l. „Estigen siralm megmarad és holvára vigaság.“ Keszth. c. 109. „Ó vépése monnal meg készéjtetett holval.“ (quasi diluculum praeparatus est

egressus eius) Osee VI. 3. Bécsi c. Ragozva: „Holváltól fogva déliglen az szent egyháztól el nem távozik vala.“ Nád. c. 413. Többszenben is: „En mind napestig ostorlatám, es en gyötrelmem holvalokon.“ (fui flagellatus tota die, et castigatio mea in matutinis) 72. Zsolt. 14. vers) Döbr. c. 125. 2) Igehatározó = jókor, korán. „Jézus nagy pénteken igen holval vérben kevertetél.“ Peer c. 121. „Kelének fel reggel hollal, hogy tovább mennének.“ Érdi c. 402. 3) = *cras*. Harmad személyü alanylyal, midőn nem *mára* vonatkozik. „Holval lévén (= másnap) nyilván törvényre üle.“ Krisztina Leg. 16. Ez *holra*, vagy *holvalra kelve* szóval is jelöltetik, de hangsúlyt alakban *holta* — *holtalkelve*. Példák alább.

Halnal aurora „holval“ hasonmásának lenni látszik *v, n* hangcserével; további idomulásai: *hajnal*, *hanjal*. Az első már csak igeképzetül le lehet: „Áll vala Jézusnak keresztfája alatt az ü szent anyja Mária, mikoron a nap fel kezd vala *halnálnia* a hegynek magasságára.“ N.-szombati c. I. 113. „Ne lássa sem feltámadó hajnalnak eredetét.“ (ortum surgentis aurorae) Job. 3. 9. Döbr. c. „Mikoron mind étszaka eképen kenyergett volna, hanjal felé el fárada Debr. c. 516.

Reg jelző, = matutinus, *regvel*, *regjel*, *reggel* = mane, diluculum. „Ha mikor két innep égyszersmind esik, *regmise* az vasárnapé, az nagy mise az nagyobb innepé.“ Lányi c. 288. „Mikor tedik jeles innepnek esnek vasárnap napon, kiknek két miséöknek kell lenni azon egy napon; az dominica misét el kell halasztani, és mind a két misét az innepnek kell mondani, azaz mind *reg* misét, mind nagy misét. Egyeb duplex innepekben, kik vasárnap esnek, dominicának kell mondani az *reg* misét.“ Lányi c. 289.

Reggel. „És alkota Isten férget reggelnek felmenetében holnapra.“ (ascensu diluculi in crastinum). Jónás 4. 7. Bé. c. „Vala kedég reggel“ (mane) Ján. 18. 28. Döbr. c. 153. „És te világodat kihozja mént regvelt.“ 36. Zsolt. 6. Döbr. c. 72. 2) Igehatározó. „Reggel megtelönk te irgalmaddal.“ 89. Zs. Döbr. c. 153. „En istenem en Istenem te hozjád regvel vigyázok.“ (ad te de luce vigilo) 62. Zs. Keszth. c. 175.

Rég = olim gyökkel hajdan hangzásilag is egy. „Ez nyugott nép kezdé réggel az viadalt.“ Heltai Chr. 96-b. „A régvéli időt héabavalosággal vesztegeti.“ Faludi. Nemes Urfi. 18. Sylvester ezt *i*-vel adja mindkét érteményben: „És rigvel (mane) ma

gonosz idő lisen.“ Mát. 16. 3. „Próféták által szolt néked rigen az isten.“

Dél, déli ide, délszive, délszín = meridies. „Lön igen nagygyá dél ellen“ (contra meridiem) Dán. 8. 4. Bé. c. „És te világodat kihozja mént regvelt, és te itéletedet mént délt“ (deelt). 36 Zs. Döbr. c. 72. *Déli ide*. „És ki hozja miképen világosságot te igazságodat, és te itéletedet miként déli idét.“ Keszth. c. 109. *Délszive*. „Jöjj éde ez herre, harmadnapnak délszívében.“ Érdi c. 509-b. „Annak előtte való napon délszívében ment vala el ő alojtása szerént, és másod napon esmég délszívében jutott vala házához.“ „Érd. c. 514-a. *Délszín*. „Mint a napnak világossága hajnaltúl fogva délszínig nevededik, úgy az igazak tekéltessége.“ Pázm. Pred. 322. Itt alkalmilag megjegyzem, hogy *dél* persában = *szív*, s hogy a *délt* a persa *nap szívének* hujja; *dél-i rúz*. Ehez hasonlik *délszív*, melyből lön *délszín*.

Délest, délestve név, és igehatározó 1) vespera, vespere. „Holvalnak és délestnek végezetein gyönyörködél“ (exitus matutini et vesperae delectabis) 64. Zs. 9. v. Döbr. c. „Délest és holval, és délbe hirdetem.“ (vespere et mane et meridie narrabo) 54. Zsol. 18 v. Döbr. c. 99. 1. „Délestve leessék, megkeményüljen, és megaszjon“ (vespere decidat) 89. Zsolt. Keszth. c. 263. 2) = délután. „Lön is nagy zúdulás mely késő délestvig tartott.“ Erd. és a Porta 13. „Mikor Mifiboset a Saul király fia dellyest ágyában nyugodott.“ Pázm. Pred. 990. „Kit délyest három óra tájban homlokban lövének. Kem. Ján. ónél. 12. 1.

Est, estvel, estvele, estve = vespera. „Gyűjtő azért a mezőben ménd estég.“ (usque ad vesperam) Rut 2. 17. Bé. c. Ebből lesz jelző *esti* vespertinus, és ige *estől* advesperascit. „Illete engemet esti áldozatnak idején“ (tempore sacrificii vespertini) Dán. 9. 21. Bé. c. „Uram maradj velönk, mert immár estöl, és nap aláhajlott“ (quoniam advesperascit) Luk. 24. Döbr. c. 322. *Estvel*. „Adj minekünk oly estvelet, kiben mi el ne kárhozzunk.“ Battyáni c. 198. *Estvele*. „És monda nekem estveleiglen, és holvaliglan.“ Dán. 8. 14. „Annap esvelére közelget.“ Nádor c. 371.

Innen *estveli* = serotinus. „Jö münekönk monnal meg elegyejtett es, és estveli, földnek“ (et serotinus, terrae) Osee 6. 3. Bé. c.

Estve. „Mikoron estve lett volna.“ Jord. c. 497. Igehatározó. „Miglen ő étkét venné estve.“ Judit 12. 9. Bé. c.

É, é, éj, éjjel = nox. „Mind az é-v-öt avagy éjjelt álom nélkül

mullam el.“ Nád. c. 413. „Ének nagy késő ideiglen.“ Nád. c. 167. „Í nek tudománt mutat.“ (nox nocti indicat scientiam) 18. Zsolt. Döbr. c. 25. *Éj.* „Immar uj jaszol fénlík, éj ihle egy uj világot.“ Döbr. c. 223. „És ki mégyen vala éjekben Betuliának völgyébe.“ Judit 12. 7. Bé. c. *Éjjel.* „Es éjjelnek negyed része felé jöe hozzájok járván az tengeren.“ Érs. c. 2. Ragoztatik 1) t-vel *által* előtt. „Az házban tétova vondozták mind ét által.“ Érs. c. Passio 159. 2) szakával. „Imádkozott sírván ohajtván mind étszaka.“ Érdi c. 642. „Parancsoló, ménd ez étszaka (per totam noctem) munkálkodván semmit nem fogtonk.“ Luk. 5. 5. Mü. c. 3) *ten, tön*-nel „Ott szolgálja vala úr Jézust Krisztust mind étön étszaka.“ Érdi c. 390-a. 4) *vel*-lel „Éjjel éjjel (in noctibus) kezeteket szentségre felemeljétek.“ 18. Zsol. Döbren. c. 198. 5) *ben*-nel „És kimégyen vala éjekben.“ (et exibat noctibus) Judit 12. 7. Bé. c.

Éfel, éfele = media nox. „Ime immár éfel koron ohajtozék az ember“ (nocte jam media) Rut. 38. Bé. c. „Urnak igája éfelen felkele“ Góri c. 20. „Jelönék öneki éffelinek idején aranból szött kamukába.“ Tihanyi c. 341. „Éjffelinek idején az gyermek megelevenöle.“ Sz. Damankos élete 74.

Óra, hora, idő = hora. A Bécsi és Müncheni codexekben állandóan *idő*. A Döbrentei codex vegyesen *óra* és *idő*. Későbbi codexek *óra*. Sylvester után közönségesen *óra*. „Hatod *időtől* fogván kedég setét lön mind földnek színén, kilenced *ideig*, és kilenced *hórán* üvölte Jézus.“ Máté 27. 46. Döbr. c. „Mikoron az utolsó *hórán* volna.“ Virg. c. Sz. Fer. Élete. „Ha tudná az családós ember mely *hórában* az orv eljö, bizonyával vigyázna.“ Jord. c. „Ha tutta volna az házbiró ember mely *órában* jüne el az orv.“ Máté 24. 43. Sylvester.

Peczzentés, perczentés, szempillantás, minuta, iz = momentum. „Peczzentésnyi és könnyü a világi nyomoruság“ Pázm. Pred. 754. „Egy szempillantásban, egy óraperczentésben pokolra vettetnek“ Pázm. Pr. 30. „Az idő kurtább lajtorja mintsem az örökké valóság tornyába hághassunk rajta, melynek is egyik foga a szempillantás, vagy óraperczentés, *minuta*.“ Bethlen Miklós önel. I. 79. (1708). „Imadá asszonyunk szüz Mária ő szent fiát százszor *izben*.“ Érsekújvári c. 147-c. „Azon *izben* be talált lépni a kocsis is.“ Faludi Téli Éjt. 197. l.

Idevaló még a nap jelene, multja, és jövője, *ma, tegnap* és *holnap*. *Ma, mo* 1) = hodie. „És ime mü *ma* mü fogságinkban vagonk.“

Báruk 6. 8. „Immár *mo* negyed napja, hogy en téged itt vártalak.“ Teleki c. 295. „Miképen mondad a tolvajnak *mo* velem léssz paradicsomban, — nekem is mondjad *mo* velem léssz mennyországban.“ Vitkovics c. 52—53. 2) = nunc, modo. „Holváltól fogva ménd maiglan (usque nunc) áll a mezőn.“ Rut. 2. 7. Bécsi c. „Szönjel *ma*“ (sine modo) Mát. 3. 15. Mü. c. Ebből lön jelen használatu *most* vagy *mast*. *Ma*-ból *tan* raggal lesz *majtan*, *majdan* 1) = statim, continuo. „Térjenek vizzha maitan szégyenekbe.“ (avertantur statim) 69. Zsolt. 4. v. Döbr. c. 118. „Maitan dicösöjti ütet.“ (continuo clarificabit eum) Ján. 13. 32. Döbr. c. 428. 2) = ecce. „Uram kellj fel, szabadjts meg, mert majdan el veszönk.“ (salva nos, ecce perimus) Érdi c. 79-b.

Tege, *tegeten*, *tegetlen*, *tegnap* = heri, *minapon* his diebus. „Sós Ferencz itt vala nálam e *tege*.“ 1545. 400. m. l. 28. „*Tegeten* (nuper) kedég meg fordolanak ő urokhoz istenekhez.“ Judit 5. 23. Bé. c. „Im csak *tegeten* minemü késértet volt.“ Draskovics, Lirai Vincze V. 64. „Mester téged im tegitlen es meg akarnak vala köezni.“ (nunc quarebant te lapidare) Érs. c. Pass. 172. *Tegnap* = mult nap, heri. „Beméne némely üdön, miként tegnap és harmad nap.“ (sicut heri et nudius tertius) Dán. 13. 15. Bé. c. „Tegnapon és tegnap előtt, vala az es igön keserües nap.“ Teleki c. 151. *Minapon*. „De imezek a kik e minapon, anyaszentegyháztul elszakadának.“ Telegdi Pred. III. 24.

Hollali nap, *holnap*, *holnap nap*, *honnap*, *honnapi nap* = cras, mához viszonyítva. „Estve kegyig lévén ne merézködjél te magadnak az hollali napot igérnöd.“ Debreczeni c. 241. „Ne akarjatok szorgalmatosok lennetek holnapra.“ (in crastinum) Máté 6. 34 Mü. c. „A holnap nap.“ (crastinus dies). u. o. „Ha ma kész nem vagy az te haláloedhoz, miképen tahat honnap léssz kész, mert az honnap nap bizonytalan.“ Debrecz. c. 239.

Holtakelve, *hótakelve*, *holtekelve*, *holtakelve*, *holdakelve*, *hotakelvel* = sequens dies, másnap. „Mint az első napon, — ugyan azon szerrel holtakelve.“ Nád. c. 477. „Az veternyét megmondván jutának hótakelvére.“ Kazinczi c. 69. „Mikoron az ő testét a zselyébe tették volna, és holtekelve — a halottakról való misét énekölnéjek.“ Debr. c. 85. „Valamely Miklós nevű ember holtakelve regvel legelőször az egyházba menne.“ Telegdi Pred. III. 50. „Holdakelvén kedég akara kimenni Galileába.“ Ján. 1. 43. Mü. c. „Hótakelel kedég regvel az kerálné asszon eljöve.“ Debr. c. 302.

Idnep általán.

A napok hétköznapra, és idnepre különülnek. Vasárnapon kívül a többi hétköznap. „Vasárnapokon laudes előtt versiculus Domine refugium factus es, hetkeznapon tedik versiculus Misericordia.“ Lányi c. 106.

Id-nep annyi mint idő, — bizonyos lefolyt kor után *viszatérő* nap. Ezt tanusítja a sémiben maig fönlevő aada gyök érteménye, melyet *idöl, üdöl, ill, üll* = innepöl szó magyaráz, s mely *festum agit, feriatur*, nem *sedet* érteményü. „Mind e napiglan idlik a zsidók a pinkestnek napját.“ Székely Ist. chron. 18. „Annak okáért üdnepet üdöljünk nem az régi kovászbán.“ I. Kor. 5. 8. Sylvester. „E mai napon boldog Szent István innepét illjük.“ Pázm. Pred. 122. Eléfordul ugyan *illeni* = sedere: „Nem hagyá veszteg illeni.“ Érd. c. 269-b. De a kettős *l* csak hangerősítés, mint ebben: *predikállani*. „El kildé ötet Aquilegyában pedikállani.“ Érd. c. u. o.

Idnep, üdnep. „Nagy jeles idnepeken, mint husvét napján.“ Peer c. 110. Közel vala paska, zsidóknak üdnepek napja.“ Döbr. c. 311. „Ex duobus corruptis, ut *iambor üdnep*: integra fuerat *io ember üdös nap* Sylvester. Gram. 42.

Fő Idnepek.

Karácson, Husvét, Pünkösd.

1. *Karácson*, *nativitas Domini*, a délszlávoknál *bozsics*, lengyeleknél *bozse rodzenie*, oroszoknál *rozsdesztvo Christovo*. Karácson nevezet nem általános az emlékekben, a Müncheneri codex naptárában: „Urnak születete.“ Némely szláv tudós *kratszun*, vagy *korotszolncze* = rövid nap ösztétből értelmezi. A Debreczeni Grammatica „incarnationis festum“-hoz illesztí, de alkalmatlanul, mert az incarnatiót conceptiót gyümölcsoltókor illjük, karácsonkor a nativitást. Legközelebb áll hozzá Oláh *Krecsun*. Mint férfi-név régi divatu: Filius Karachun-Petur, cum filiis suis Theodor, Karasun-Karasun cum filio suo Michaela.“ 1211. Monum. 6. 123. „Karácson napján éel Isaias próféta kilenced Cap. Döbr. c. 267. Eleink kijövele korán, e napon kezdék a keresztények az új évet*).

*) Lásd a Pray codexet, melyben a misesor nem Advent első vasárnapján, hanem Karácson bűjtjén kezdődik; s Schwartnert Introd. in r. Diplom.

Kis karácson circumcisio Domini. A mai új év kezdete: „Kis karácson napján epistola Szent Pál Galatasba Cpm. harmad.“ Döbr. c. 279.

2. *Husvét, husevet, husét, kusvét* pascha. Hajdan, még a 18-ik században is, felhangu raggal. „Husvét napján epistola Korintiában 16. Döbr. c. 318. „És azután *husevet* lészen“ (pascha fiet) Máte. 26. 2. Pesti. „Husét napja előtt.“ Székely Ist. chron. 99. „Husít az hus ítelről, nem husvít az husvítelről, avagy az husnak elvítisírül.“ Sylvester. Nehez igik magyarsága. „Husint napja után való második szombaton.“ 1570. R. M. Ny. Em. II. 219. „A más napon kegyig ki vagyon husvétre való készületnek napjának utánna.“ János 19. 14. Pesti. 1536. „Mely utolsó husvétje vala Krisztusnak.“ P. Szabó Ist. Pred. I. 9. (1746.). Mint személynév. „Isti sunt udvornici: Filii Strab Karasun Cusueh.“ 1211. Monum. 6. 123. „Dirmar cum filiis suis Hosued, Zotur.“ Monum. 6. 113. „Andrea Bech et Husveit servitoribus.“ 1300. Cod. Dipl. VII. 2. 256.

3. *Pünköst, pinkest, görög* eredetű pentecoste. „Mikoron az Pünköstnek napja betelnék.“ Apost. Csel. 2. 1. Sylv. Néha *piros* jelzővel is. „Epistola piros pinköst nap Apostolok mivelkedetiben Caplm. másod.“ Döbr. c. 342.

Ur idnepei.

Említett Kis karácson után *Vizkereszt*. Epiphania Domini. Müncheni codex naptára és Döbr. c. 284. *Három királyok* késő, nem épen helyes nevezet. Január 6-án.

Szent Keresztnek meglelete Mü. c. Inventio S. Crucis Május 3-án. „Szent kereszt meglelete napja.“ Döbr. c. 397. Magyarabb nevezet.

Keresztjáró (napok). Döbr. c. 333.

Áldozó napja. F. Ascensionis Domini. Döbr. c. 337.

Szent tövis koronáról. S. spineae coronae. Döbr. c. 398. „Ur koronájának napja.“ Mü. c. Május 2-án. Most egy nagybőjti pénteken. Ez idén Február 19-én.

Ur napja. Festum corporis Christi. Érdi c. 162-a.

Szent kereszt felmagasztaltatja. Exaltatio S. Crucis. „Őszi kereszt evangeliom.“ Döbr. c. 411. „Szent kereszt felmagasztaltatása napja.“ Pesti. 218. September 14-én.

Urnak megváltozása napja. Transfiguratio D. N. J. Xti. „Ur színe változtatja.“ Döbr. c. 495. és Pesti. Augustus 6-án.

Mária idnepei.

Szűz Mária tisztolatja. Mü. c. Purificatio B. M. V. „Gyertya szentelő bódog asszon napja.“ Döbr. c. 393. „Gyortya szentöleti bódog asszon.“ Pesti. Február 2-án.

Máriának hirdetete napja. Mü. c. Annunciatio B. M. V. „Gyö-mölcs oltó bódog asszon nap.“ Döbr. c. 414. Gyimeles oltó bódog asszon.“ Pesti. „Asszonyunk sziz Máriának foganatja.“ Érdi. c. 248-b. Mártius 25-én.

Mária Elsébetnek meglátása. Mü. c. Visitatio B. M. V. „Visita-tio napja“ Döbr. c. 403. „Asszonyunk Máriának látogatása Erdi. c. 379. Most *Sarlós Boldogasszony.* Julius 2-án.

Havi bódog anya. Mü. c. S. Maria ad nives. „Havi bódog asszon-nak innepe.“ Érd. c. 452-b. „Havi bódog asszon napja.“ Pesti. Aug. 5-én.

Máriának fel menybe vétele. Mü. c. Assumptio B. M. V. „Nagy Bódog Asszon nap.“ Döbr. c. 406. Augustus 15-én.

Mária születeti. Mü. c. Nativitas B. M. V. „Kis asszony episto-lája.“ Döbr. c. 408. September 8-án.

Asszonyunk Máriának templomba jelentése. Érdi c. 646-a. Praesentatio B. M. V. „Méne be Romában másod Pius ur pápához (1458-1464), es kéré meg hogy asszonyunk Máriának az templomba felmenésének innepét szörzené.“ Érdi c. 648-b. November. 21-én.

Asszonyunk sziz Máriának szeplételen foganatja Érdi c. 158-b. Immaculata Conceptio B. M. V. „Kit maga immáran erek bulla alatt közel ötven esztendőttől fogva (irá 1527-ben) elvégezte romai szent szék, es meconfirmálván nagy búcsuval mind octáváiglan, mint tulajdon ur napját. — — Az egész Conciliom nagy bulcsut szerzett ez mai innepre, mint ur napjának innepére, mind veter-nyére, misére, vecsernyére, es egyeb horákra. Továbbá negyed Six-tus pápa (1471-1484) meg ujonnan confirmálta.“ Érdi c. 160-162.

Szentek idnepei.

Csak a nyelvtanilag és hangzatilag érdekesbeket hozom fel, főleg a Müncheneri codex naptárából.

Január.

10-én *Remete Szent Pál.* Most 15-én.

11. *Krisztusnak kietlenből kihozása.* Önállóságot vesztett ra-goknál az *i* mellőzhető. Nem *kietlenbőlli.*

17. *Szent Antal halála napja.*

21. *Annos szül és mártír.* Ma Ágnes. E név alakváltozatai következők. *Annis* „Domina Annis filia Rubini de genere Cuplin.“ 1267 Cod. D. IV. 3. 428. *Agnus* „Szig szent Agnus asszonnak példája szerént. Érd. c. 356.b. *Onnus* „Nobilis matrona Onnus nomine, relicta comitis Turul.“ 1270. Cod. Dipl. V. 1. 84. *Ágnes* és *Annos* együtt : „Szent Ágnes asszonyról. Ha ez szent Annos asszony napja kilenczhagyó vasárnap esik.“ Lányi cod. 94.

25. *Sz. Pál megfordolatja napja. Nek-telenség.*

Február.

9. *Apalin szül.* S. Apollonia.

10. *Kolos szül.* S. Scholastica.

22. *Sz. Peter szekbe ülete.* Cathedra S. Petri Antiochiae, hajdan csak Cathedra. „Szent Peter Apostol székben valo felmagasztatása.“ Érdi c. 226.a. *Üszögös szent Péter*, régi nevezet: „Amen. Szent Üszögös szent Péter napján 1521.“ Vitkovics Cod. 52. lap. Ez *székes* vagy régiesen *szekes*-ből alakult. Tehát. *Üszögös* = *Székes szent Péter*. *Székes* szóra = *throni*, angyalnév, van példa. „Dicsekedjél Seraphinokkal szent szeretetödben, Kerubinoknak nagy bölcseségében, Székeseknek nagy bölcs ítéletiben.“ Tewrewk c. 255. Mint jelző fön van *Székes Egyház* = *Eccelesia cathedralis* nevezetben. Hasonlag lehet „*Székes Szent Péter*.“ *Székes*, *szekes*, *szökös* hangváltozat hasonlata: rég, reg, reggel, röggel, regzett, rögzött.

Martius.

7. *Perpetue és bódog.* SS. Perpetuae et Felicitatis. Első példa latin tulajdonnév értékenyszerű magyarázatára.

12. *Sz. Gergely pápa.* „Sz. Gergelyi pápa.“ Érdi c. 233.b. S. Gregorius P.

17. *Gedroc szül.* S. Gertrudis.

April.

1. *Maria egipciakabeli.* Tévesen. E hó 8-án így javítja: *Egyptomi Mária.* S. Mária Egyptiaca. Most 2-án.

4. *Ambros püspök.* „Szent Amborus doktor“ Érdi c. 258.b. S. Ambrosius.

7. *Dienes püspök.* S. Dionysius. Most 8-án.

23. *Szent György mr. S. Georgius.* „Szent Gyergy.“ Érdi c. 262.a.

24. *Szent Márk evta.* Most 25-én.

Május.

3. *Szent keresztnek meglelete*, s helyesb szerkezettel: „Szent kereszt meglelése napja.“ = Döbr. c. 397. Most: Sz. Kereszt feltalálása. Nem épen helyesen. Több régi példa birálati hasonlata után, *lel keresve, talál véletlen.* Innen *talán forte, találkozik occurrit.*

6. és 9. Sz. Jánus olajban főzete, Sz. Jánusnak olajban főzése napja. A Sz. István társulati Naptár: *Olajb. főz. János.*

8. Sz. Mihály jelenete.

12. *Pangrácz püspök.* Most: Pongrácz mártir.

22. *Szent Hilona asszony.* Helena virgo Antisiodori.

24. *Domokos gyontó.* Translatio S. Dominici confessoris. Először e naptárban *gyontó* = confessor. A töszó *gyónik*, vagy *gyovónik.* „Mert pokol nem gyovónik neked, eleven, eleven, ü gyovonik neked.“ Isai 38 (quia non infernus confitebitur tibi). „Szent Istennek mind meg gyovónjátok bűneteket.“ Tinódi, Hadnagyoknak tanuság. Ebből alakul cselekvő *gyón-t*, mint *gyapon-t*, *bán-t*, *til-t*, *fél-t* stb. *Gyontó* = gyontató. Hajdan közhasználatban. „Az kevestönne szent penitencia, kit az gyontó pap hagy az binös embörnek.“ Góri c. 24. „Az lelki orvos azaz az gyontó hozzá menvén hogy penitenciára térne onszolja vala.“ Érsekujv. c. 190.d. „A gyontó atya tartozik büntetést adni.“ Pázm. Pred. 431 l. *Damokos* változó kiejtéssel: Aug. 5-én *Damokos Confr.* Mü. c. „Sz. *Damankos* élete“ 1518-i codex. „Sziz szent Damonkos patriárka. Érdi c. 448.a.

27. *Szent Katherina asszon választatja.* A martyrologium nem említi.

31. *Petronella szüz. Ez sz. Peter lyánya volt.*

Junius.

3. *Szent Tamás megjelenete és apostul.* A mart. n. említi.

4. *Szent Márton püspök megjelenete.* Most említetlen.

8. *Szent Gellyén.* S Kilianus Episcopus.

10. *Het atyafu mártirok.*

12. Sz. *Benedeknek megjelenete.* Most említetlen.

15. *Az apostoloknak eloszlások, Divisio SS. Apostolorum.*

- 22. *Mária Magdalna asszony.* Döbr. c. 418.
- 24. *Jánus baptista születete.*
- 29. *Szent peter és pál apostolok.* „Szent Peter Pál apostolok.“
Döbr c. 400.
- 30. *Szent Pál megemlekezete.*

Julius.

- 29. *Marthie hospiti uré.* Nem magyar szerkezet. Sanctae Marthae hospita Domini.
- 30. *Sz. László halála, László halála napja.*

Augustus.

- 1. *Szent Peter vasa szakadatja.* „Szent Peter vasa szakadása.“
Érdi c. 443.b. S. Petri ad vincula. Most: Vasas Szent Péter.
- 3. *Szent Estván ptmr teste meglelete.* Most: István fölta-
lálása.
- 20. *Szent Estván király halála.*
- 21. *Berenald gyóntó.* S. Bernardus Abbas Conf.
- 24. *Bartallus apl.* „Szent Berthalam apostol.“ Érdi. c. 504.b.
- 26. *Ereney mr.* SS. Irenaei et Abundii. *Ernei* gróf *Vid* atyja-
fia, Sz. László és Salamon korában.
- 29. *Szent Jánus bapta nyaka vágása.* „János baptista nyaka
vágása.“ Döbr. c. 407. Érdi c. 521.a. Most: Ker. János fővétele.

September.

- 1. *Egyed apát.* S. Aegidius.
- 2. *S. Emre confessor halála.* Depositio S. Henrici Confessoris
Pray c. A mai *Imre* név, hajdan *Emreh*, vagy *Imreh* hangzatos vég
h-val. „Szent István királ es nagyon megszereté, es szent Emrehet
neki adá tanojtani.“ Érdi c. 544.a. „Bodó Imrehet Debreczenből fe-
leségestől, gyermekestől, marhástól, szolnaki bék felrakatta, elvi-
tette 1572. Erdély és a Porta. 50.
Imre királ neve okmányainkban többféle hangzatu:
Emericus. „Emericus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Ra-
mae Rex.“ 1198. Cod. Dipl. II. 343.
Hemericus. „A nostro fratre Hemerico rege felicis memoriae.“
1216. C. D. III. 1. 176.
Hemricus. „Pro eo quod — Dominus Rex Hemricus pia re-

cordationis, suae Ecclesiae pro servitio suo contulisset.“ 1224. C. D. III. 1. 464.

Hemiricus. „Hemiricus Dei gratia Hungariae Dalmatie Croha-tie, Rameque Rex. 1199. C. D. II. 346.

Henricus. „A fratre nostro felicis recordationis Henrico rege.“ 1217. C. D. III. 211.

Aimericus „Abbatem tempore regis Aimerici — eiecisse.“ 1217. C. D. III. 1. 229.

Almericus. „Cogitavit S. Stephanus renunciare saeculo, et filio Almerico aequae literato et sancto committere gubernacula Regni.“ Dandulus apud Muratori T. XII. p. 234. „Regnante domino nostro Bela, serenissimo rege Hungariae Dalmatiae Chroatiae atque Ramae, et Almerico filio super Dalmatiam et Chroatiam.“ 1194. Cod Dipl. II. 296. Ebből jön olasz *Amerigo*, melyről a Columbus találta világrész neveztetik. Ezt eleinte *Uj földnek* hitták. „Americus Vespucius, és Columbanus Christoph ez üdöbe találák az új földet.“ Szék. Ist. Chr. 223.

13. *Het alu atyafiak.* Septem dormientes. Most Julius 27-én.

October.

9. *Szent Dienes társágival mrok.* SS. Dionysii et sociorum.

13. *Szent Kálmán mr.* S. Colmanni martyris.

16. *Szent Gál apát.* S. Gallus Abbas.

November.

1. *Ménd szent napja.* Most kevesbé helyesen: Minden szentek.

12. *Öt atyafiak.* Most nem említettnek.

13. *Bereczk püspök.* S. Britius.

19. *Szent Ersébet.* S. Elisabeth vidua. Többféle alaku. „*Elsébetnek* kedég betelék szülésének ideje.“ Luk. I. 57. Mü. c. „Vala né-mely penitenciatartó kinek neve vala *Ölse.*“ Marg. Leg.

27. *Négy koronáztak.* SS. quatuor coronati M. Most 8-án.

30. *Szent Anderjás apatal.* S. Andreas. E név is változékony. Királyaink magokat Andreasnak mondják, még akkor is midőn az illető okmányban Endrét neveznek. „Andreas Dei gratia . . . No-mina vero ipsorum rusticorum sunt haec: Arus videlicet et Endre.“ 1228. C. D. III. 2. 11. E két alakot elkülönítve leljük magán szemé-

lyeknél is : „Inter Petrum et Farkasium filios Andreae, — et Endre filium Farkasy.“ 1256. C. D. IV. 2. 368.

Krónikáink azonban első Andrást Endrének is hívják : „Convocatis filiis Calvi Ladislai patruis sui, sive Andrea, Bela et Levente.“ Budai Krón. 72. Interea Endre Bela et Levente qui fugerant in Bohemiam.“ u. o. 88. A másodikat fia nevezi így : „Per carissimum patrem nostrum Endre regem.“ 1261. C. D. IV. 3. 41. „Item Bela proavus noster, et Endre pater noster carissimus.“ u. o. 43.

E név változatai :

Andoreus. „Szent jelős Andoreus urat.“ I. Endre-kori ima.

Anderjás. „Simont kit nevezte Peternek, és Anderjást ő atyjafiát.“ Luk. 6. Mü. c.

Andorjás. „Vala kedég Andorjás Simon Peternek atyjafia.“ Ján. 1. Mü. c.

Andreas. „Magister Stephanus, et Endre, filii Endrae curvi, pro se, et pro Andrea fratre ipsorum.“ 1300. C. D. VI. 2. 279.

Andres. „Terras Ouga (Olgya) nuncupatas Endres et suis generationibus — dimisit perpetuo possidendas.“ 1257. C. D. IV. 2. 439. „Inter Endres filium Farkasy, et generationem suam. 1256. C. D. IV. 2. 368.

André. „Dicsőséges szent Erzsébet asszonnak innepéről, ki vala magyarai André királynak leánya.“ Érdi c. 427.a.

Endre. „Haec sunt nomina campanistarum: Buke, Guden, Uzari, Endre.“ 1138. C. D. II. 102.

Enderö, Endere. „Terram Urse cum sex libertinis: Alex, Isa, Borotk, Endero.“ 1237. C. D. IV. 1. 79. „Villarum nomina sunt haec Pathycha, Villa sancti Martini, Zylvas, Enderelaka.“ 1265. Monum. 8. 125.

András. „Szent András napján.“ Döbr. c. 393.

December.

2. *Longinus vak vitéz.* A martyrologiumban két Longinus vitézről van emlékezet Martius 15-én, és Julius 21-én. Melyik a vak?

6. *Szent Miklós püspök.* S. Nicolaus. A kezdő *m* nálunk régi. Több változattól a következőket hozom fel.

Mikolaus. „Nomina servorum — Feledy filius Mykolaus.“ 1214. C. D. III. 1. 478.

Mikolous. „Nomina servorum — Bochy Mycholous Faka“, u. o.

Miklous. „Modoros cum quatuor filiis: Paul, Mihal, Bulcsu, et Miklous.“ 1221. C. D. III. 1. 328.

Mikola. „Szorgost ott a Rácok egy hüv emberüket Abdolit Mikolát választák kimöket.“ Tinódi. II.

Miklós. „Territorium possessionis Szent Miklos.“ 1176. Monum. 6. 73.

28. *Apró Szentek.* SS. Innocentes martyres. „Apro szentek napján.“ Döbr. c. 276.

III.

Z á r s z ó.

Miután ez értekezés, jelen körülmények közt, e nemben utolsó akar lenni: úgy hiszem, nem alkalmatlan röviden emlékezni a magyar birtokviszonyi *nek*-ről, s a szerkesztettem *Magyar nyelvtörténeti szótárról*.

1. Különös kedvvel vizsgálódám a magyar grammatikai birtokviszony fölött. Munkámat egyetlen tagtárs, Hunfalvy Pál úr méltatá figyelemre. Végválaszom ez egykor érdekes ügyben következé. Hogy a viszonyított birtokos a magyar nyelv természeténél fogva ősidőkben *nek*-telen vala, s annak kelle lennie, 1860. évi kísérletemben a 36—52 lapig bizonyítám. Hunfalvy Pál úr, a Nyelvtudományi Közlemények II. kötete 2-ik füzetében, főleg a dologhoz nem tartozó helytelen kifakadásimat rovogatja. Köszönöm. Ez tanítás.

Várom a helytelen *nek*-ezés ellen felhozott érvek bírálatát is; de ovatosan mellőzé. „A hosszú beszédnek (úgymond) rövid bizonyosága ez: *Ember dolga szebb, mint embernek dolga*; a hol tehát ez utóbbit el lehet kerülni, az elsőt kell választani. Azonban mindenkor nem lehet elkerülni, azt Mátyás is legalább a *ki, mely* stb. szóknál megengedi“ (291. lapon). Ez nem tanítás. A tudomány minden nemében az emberi ész érveket keres, szabályokat állít föl: egyedül csak a nyelvtanban határozzon a tekintély, vagy a még ennél is kevesebb, — az önkény, — a semmi? S így álljon az ügy még akkor is, midőn kétséget nem szenved, hogy a *jelen* nyelvszokás idomítható, sőt annak kell lennie; — s hogy a *régi* nem általában, hanem a régiben csak a *jó* követendő?

Hivatkozott munkám 16-ik lapján ez áll: Hogy a *nak nek* ragot szebb hangzás kedvéért ki is lehet hagyni, — következetlen-

ség. Annyi mint ezt mondani: „A szabály, nem szabály.“ Miért volna „magyarok királya“ szebb hangzatu, mint „magyaroknak királya“? Ha pedig az előbbi csakugyan szebb, hagyd ki a *nek*-et a dativusnál is, s e helyett „a magyarnak királya van,“ — mondd szebb hangzás kedvéért „a magyar királya van.“ A *nak*, *nek* kihagyhatlanságát (birtokviszonyban) egyáltalán tagadjuk. Ezen állításra még nincs igazító czáfolat, s azóta folytatott tanulmányok azt bőséges adatokkal erősítik. Van példa három egymás melletti nektelenre: „Szent Epistolája es evangelioma megtaláltatik ezen édes szent aszszonyunk születése innepe napján.“ Érdi c. 452.b. Vannak példák munkám 45. lapján bemutatott nektelen *ki*-re; hozhatok fel az mutatóra is. „Ha kedég az írásinak nem hisztek.“ (Si autem illius literis non creditis) Ján. 5. 47. Mü. c. S mai napig döntetlenül áll, mi a munka 52-d. lapján mondaték: „1. Ép birtokosra példa van beszédben és írásban mindenestre, tulajdon- és közneveknél, személyi- és visszamutató névmásoknál, s mellékneveknél: tehát a magyar nyelv-szellem természetében fekszik, közvetlen birtokviszonynál egyedül a birtokot jelölni. Ez midön birtokosra mutat, az érthetőségnek eleget tesz. 2. *Nek*-es birtokosra egyetemes példák hiányoznak; sőt személyi névmások, idő — és helynevek közvetlen birtokviszonyban, magyar fül sérelme nélkül nem *nek*-eztethetnek: e dativusi ragot tehát, minden ily esetben magyartalan visszaélés használja sajátítóul. Elhagyathatik nyelvpéldák, — el kell hagyatnia nyelvlogica következtén.“

A mi a *ferdítést* illeti, tudós bírálóm egyéni véleményyt állit az 52—60. lapon fejtegetettek, — egyszerü daczot*) a meg nem ingathatott érvek ellenébe. „Ki tagadhatja említett *befolyását a keresztyénségnek* (szántsándékkal teszem így ki a birtokviszonyt).“ Hunf. P. 283 l. Erre ismételem: A régi tős-gyökeres magyar ily soloecismust nem ismert; tessék a sírbeszédet és imát, a szolgálilag latinos Bécsi és Müncheni codexeket több ízben végig olvasni, — s azután okát adni, miért nem botlik a „Capitulom másod“-írója e tekintetben is. „Helyzetre nézve a birtokosnév előbbre valósága egyszerü viszonyban kétségtelen. Az ellenkező eljárás nyelvkorcsítási merénylet. Nincs magyar nyelvtani törvény, melyet megtámadás ellen könnyebben lehetne védeni.“ (Idézett munkám 61. lapján).

*) *Dacz* régi gyök: „Egynéhányan a *daczos* urak közzül megtanóltanak engemet ő királyoknak becsülení.“ Heltai Chr. 124-a.

2. Mi a szerkesztettem *M. Nyelvtörténeti Szótárt* illeti, mutatófüzetet küldék aláírási felszólítással egyházunk főpapjainak, akadémiánk minden tagjának, s honunk tudományos intézeteinek, összesen 400 példányt. Tíz 10 ives füzetet tervezék 1 forintjával, összesen száz ivet 10 forinton; fizetést csak kézbesítés után. Az eredmény meglepő.

Ha szavazatot mértékelünk nem számítunk, örülhetek. Van aláírás a megkeresettek minden osztályából. Csekély igyekezetem méltányolva, még pedig a jelesbek által *). Aláírom száma huszonkettő.

Az igazság megállapítására elég két vagy három tanu; száz ivnyi munka költség-fedezésére hús vevő nemileg. A hirdetett Szótár kiadatlan marad. Érezhető hiány azonban irodalmunkban e miatt nem leszen; sőt nyelvtudományunk csak nyer, midőn gyenge kísérletet, gyakorlott szaktudós teljesb műve reményében nélkülöz. Tanulók sokasága hírnév után indul; s helyesen: mert a korszellem ítélete szerént, kinek hírneve nincs, nincs érdeme. Ha képzelt tudományom ismeretére jobbat tudó nyelvtanítóknak ninesen szükségök; a tanítók tekintélyével megelégvő nagyobb tömegnek pedig nines akarata: hiu törekvés volna részemről, a tovább is más dolgába avatkozás. Jobb lesz a végzett vizsgálat eredményét önhaszonra fordítanom, s tanítási törekvésekkel egyelőre felhagynom; szívbéli köszönetet mondván mégis előbb a Tekintetes Akadémia nagy érdemű Igazgatóságának, hogy a Codex-másolatokat velem nagylelkűen közölve, nyelvtörténeti szótár első szerkezetét lehetővé tette, s ez által, bár a készült munka hasznavehetlen, meg van mutatva: hogy, ha ilyen egyén ilyet, — képesebb jobbat már most előállíthat; s e nembeli jámbor ohajtások teljesítését nem szükség évtizedekre halasztani.

*) Elésorolom kortársimnak serkentésül, munkautódomnak irányzatúl, részemről hála-émlékül a *M. Nyelvtörténeti Szótár* első pártolóit. A magas klérus részéről: Szatmári püspök Ő Méltósága, Kelemen József pécsi káptalan nagyprépostja, Klivényi Jakab pécsi kanonok. Akadémiai tagok: Ballagi Mór, Toldy Ferencz, Hunfalvy Pál, Vass József, Budencz József.

A kegyes rendiek pesti házából: F. t. Purgstaller József tartományi főnök, Horváth Cyrill, Petlanovics Alajos, Koczányi Ferencz, Polák János, Szepesi Imre, Nagy Márton.

A nagykörösi ref. tanoda igazgatója Szilágyi Sándor; Deák József, Losonczy László tanárok.

Tudományos Intézetek: A pesti nagy gymnasium könyvtára, a nagykörösi ref. főiskola könyvtára.

Tanulók: Milch Péter, Herbst Gáspár a pécsi gymnasiumban.

MÁTYÁS FLÓRIÁN.